

**ELS INDIGETS:
EL POBLAMENT IBÈRIC AL
NORD-EST DE L'ACTUAL
CATALUNYA**

Cullell Salamanya, Laura

Grau d'Història

Facultat de Lletres

Universitat de Girona

Tutor: Josep Burch i Rius

25/07/2022

ÍNDEX

1. Introducció	5-6
2. Història de la recerca	7-11
3. Contextualització	12-18
3.1 Els conceptes <i>Iberia</i> i <i>iber</i> en les fonts literàries	12
3.2 La cultura ibèrica	14
3.3 Els <i>populi</i> ibèrics: els indigets	16
4. Periodització i antecedents	19-23
4.1 Periodització	19
4.2 Els antecedents: la iberització.....	20
5. Ibèric antic (550-400 aC)	24-30
5.1 Poblament	24
5.1.1 L'urbanisme.....	25
5.1.2 L'hàbitat	25
5.1.3 Les defenses.....	26
5.2 Organització territorial i estructura política i social	28
6. Ibèric ple (400-200 aC)	31-42
6.1 Poblament	31
6.1.1 L'urbanisme.....	32
6.1.2 L'hàbitat	34
6.1.3 Les defenses.....	35
6.2 Organització territorial i estructura política i social	37
7. Ibèric tardà (200-50 aC)	43-46
7.1 Poblament	43
7.2 Organització territorial i estructura política i social	45
8. Conclusions	47
9. Bibliografia	48-53
Annexos: Plantes i plànols	54-64

RESUM

La cultura ibèrica, lluny de ser unificada, està conformada per un conjunt de pobles que va habitar la península Ibèrica entre mitjans del segle VI aC i el canvi d'era. L'objectiu del present treball és identificar les característiques del poblament ibèric al nord-est de l'actual Catalunya, habitat pel *populus* dels indigets, i observar la seva evolució històrica, des de la seva formació fins a la romanització, per tal d'establir els seus trets distintius.

En primer lloc, es fa una introducció en la història de la recerca, una contextualització de la definició de la cultura ibèrica i els *populi* ibèrics, i un incís en la periodització de l'època ibèrica i els antecedents pre-ibèrics del territori indiget. A continuació, s'estudia diacrònicament el poblament ibèric del nord-est de l'actual Catalunya durant l'ibèric antic, l'ibèric ple i l'ibèric tardà, posant atenció a les seves característiques pel que fa a l'urbanisme, l'hàbitat i les defenses, així com la seva organització territorial i estructura política i social.

Paraules clau: cultura ibèrica, *populi* ibèrics, indigets, poblament ibèric, estructures sociopolítiques ibèriques.

1. INTRODUCCIÓ

La cultura ibèrica destaca per la seva gran diversitat en el territori i pels debats que hi ha al voltant de la seva estructura política-social. En aquest sentit, si bé la documentació escrita és escassa i poc fiable, destaca la riquesa de la documentació arqueològica en el territori. En l'àrea ocupada pel poble dels indigets, que se situaria en les actuals comarques de l'Alt i el Baix Empordà, el Gironès, i parcialment la Selva i el Pla de l'Estany, s'ha localitzat una gran diversitat de jaciments, tant en l'interior com a la costa, entre els quals destaca el conjunt d'Ullastret, un dels assentaments ibèrics més grans coneguts en el territori català.

El present treball pretén ser un estat de la qüestió sobre el poblament ibèric del *populus* dels indigets, situat al nord-est de l'actual Catalunya, centrant-se en elements com les principals restes arqueològiques que s'han excavat així com l'evolució de la seva organització territorial i estructures sociopolítiques.

Les fonts utilitzades han estat treballs i articles que han estudiat les restes arqueològiques localitzades en el territori indiget i que han fet propostes sobre la seva organització política i social. En aquest sentit, destaquen les actes de congressos sobre el món ibèric en el territori català i els pobles protohistòrics de la Mediterrània, així com les monografies de les excavacions dels principals jaciments.

L'objectiu del treball és donar una visió general de l'evolució de la cultura ibèrica al nord-est de l'actual Catalunya, des de la seva formació fins als inicis de l'ocupació romana, tot distingint els trets que caracteritzen el poble dels indigets. Una altra finalitat és avaluar quin és l'estat de la investigació arqueològica de la cultura ibèrica en el territori, així com els principals debats que hi ha actualment al seu voltant, entre els quals destaca l'existència o no d'un estat arcaic indiget.

Per això el treball s'ha estructurat en diversos punts. En primer lloc, s'introdueix la història de la recerca del món ibèric en general, així com l'estat de la investigació arqueològica en el territori català i el desenvolupament de la recerca en el territori indiget. En segon lloc, s'ha considerat necessari realitzar una contextualització del món ibèric, definint el concepte d'iber i què s'entén per cultura ibèrica, així com establint a què ens referim quan parlem del *populus* dels indigets. En el tercer punt, s'estableix la periodització de l'època ibèrica que se seguirà en el treball i s'exposen els antecedents al període ibèric en el territori indiget. A continuació, s'estudia el poblament en l'ibèric

antic, centrant-se en punts com el seu urbanisme, hàbitat i defenses, així com la seva organització territorial i l'estructura política i social proposada, el mateix es fa pel període de l'ibèric ple. Finalment, es fa un incís sobre com evolucionà el poblament i l'organització sociopolítica del territori indiget en l'ibèric tardà. El treball es complementa amb un annex on hi consten les plantes i els plànols de les restes arqueològiques a les quals es fa referència en el desenvolupament del treball.

2. HISTÒRIA DE LA RECERCA

La manera d'estudiar la cultura ibèrica ha anat canviant a mesura que canviaven els paradigmes de l'arqueologia, tant a nivell teòric com metodològic. A més, també és important tenir en compte el context històric, polític i ideològic, en el qual es desenvolupen aquests estudis, ja que això influeix en la manera com els estudiosos interpreten la cultura ibèrica.

La història de la recerca de la cultura ibèrica s'inicià amb el reconeixement del passat preromà a la península Ibèrica durant el Renaixement a partir de l'estudi de les fonts literàries. Al segle XVII es realitzà el primer treball amb valor historiogràfic, l'estudi sobre la Hispània Tarraconense a la *Marca Hispanica, sive Limes Hispanicus* (1668) de Pèire de Marca que conté una primera aproximació rigorosa a la realitat paleontològica d'aquesta part de la Península, basada en les fonts grecolatines (Sanmartí, 2014, 228).

Durant els segles XVIII i XIX també hi va haver avenços en el coneixement de l'epigrafia i la numismàtica ibèriques. L'estudi d'aquesta escriptura es va iniciar al segle XVI, però els seus valors fonètics no van ser completament desxifrats fins al segle XX per part de Manuel Gómez Moreno (Sanmartí, 2021, 23), que també va poder reconèixer en les monedes els noms d'alguns pobles esmentats pels autors antics.

A mitjans del segle XIX l'arqueologia es desenvolupà com a nova disciplina científica i començaren els primers treballs d'excavació en jaciments ibèrics com la necròpolis Los Collados de Còrdova (1867), el santuari del Cerro de los Santos a Albacete (1871), l'Alcúdia d'Elx (1897), la necròpolis de Cabrera de Mar al Maresme (1881) o el Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet (1905). La descoberta de peces com la dama d'Elx o les escultures del Cerro de los Santos van posar el món ibèric en l'àmbit internacional al costat d'altres civilitzacions preromanes com l'etrusca (Sanmartí, 2021, 23). És en aquest context que començà l'interès preromà de la península Ibèrica, i també en el territori indiget, amb la publicació de *Historia del Ampurdán* (1883) de J. Pella i Forgas que recollia la descripció d'Aviè dels indigets a *Ora marítima* i comentava les troballes ceràmiques trobades en un camp del poble d'Ullastret (Codina, Martín i Prado, 2019, 18).

A Catalunya, els primers treballs d'excavació en un jaciment ibèric indiget s'iniciaren el 1905 al poblat del Fortim a Sant Feliu de Guíxols per part de E. González Hurtebise. No obstant això, la presència d'Emporion i Rhode a la costa empordanesa va comportar que

a principis del segle XX els treballs d'arqueologia se centressin més en l'antiguitat grecollatina que en els jaciments indígenes. Així doncs, les excavacions de J. Puig i Cadafalch a Empúries començaren el 1908 i les de Roses, dirigides per P. Bosch Gimpera i J. Folch i Torres i promogudes per l'Institut d'Estudis Catalans i la Junta de Museus, es van iniciar el 1916 i 1917 però no van tenir continuïtat. A això també se li ha d'afegir l'auge de l'excursionisme, molt lligat al catalanisme, que va proporcionar moltes troballes i formació de col·leccions (Sanmartí, 2014, 229).

Malgrat això, l'activitat arqueològica encara era limitada i l'estudi de les estructures sociopolítiques dels ibers continuava basant-se en les fonts literàries i epigràfiques. La síntesi més completa en aquest moment era l'article *Hispania* publicat per Adolf Schulten el 1912, traduït al castellà el 1920 per iniciativa de Pere Bosch Gimpera, que suggeria l'autonomia total dels nuclis de població de manera que les tribus conegudes per les fonts representarien unitats ètniques però no polítiques (Sanmartí, 2021, 24).

Pere Bosch Gimpera és considerat el primer arqueòleg espanyol amb una sòlida preparació teòrica i metodològica que tractà els problemes de la cultura ibèrica. Bosch Gimpera va identificar la identitat d'un poble iber a partir de l'associació d'objectes grecs amb elements materials indígenes, que confirmava que entre els segles IV i III aC a la costa mediterrània hi havia hagut uns pobles que coincidien amb els que els autors antics denominaven ibers i que també es corresponien amb l'escriptura de les monedes i les làpides (Sanmartí i Santacana, 2005, 11). També va ser el primer a defensar que malgrat els trets comuns, la cultura ibèrica lluny de ser una gran unitat cultural a la Península era en realitat un mosaic de pobles (Ruiz i Molinos, 1993, 18). L'ordenació per regions atribuïdes a tribus de Bosch Gimpera introduí una valoració de la geografia i l'entorn i provocà l'inici d'excavacions per comprovar aquestes hipòtesis.

Per exemple, en aquest context s'iniciaren els primers treballs d'un cert abast en el món ibèric indiget a l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis, el 1934 per part de Francesc Riuró (Codina, Martín i Prado, 2019, 18). De fet, els estudis de Francesc Riuró als entorns de la ciutat de Girona en els anys trenta i quaranta del segle XX van ser la base dels coneixements sobre el món ibèric en aquesta part de Catalunya. Destaca l'article "El poblament i la Cultura Ibèrica del Gironès" publicat a la revista *Víctors* el 1936, on destacava un profund coneixement del territori basat en la prospecció (Martín i Burch, 2006, 63).

No obstant això, just després de la guerra es produí un rebuig cap al món ibèric, ressaltant la magnificència de Roma i menystenint l'existència d'un art ibèric apel·lant a la falta de datacions sostenibles. Així doncs, els estudis de la cultura ibèrica es limitaren sobretot en el moment de contacte amb Roma (Ruiz i Molinos, 1993, 19). Malgrat això, es van iniciar un seguit d'excavacions en el territori indiget, impulsades sobretot per Lluís Pericot, com al Puig d'en Rovira de Quart, Mas Castell de Porqueres, i el Castell de Begur. Entre 1944 i 1951 també es començà a excavar el jaciment de Castell, a Palamós, amb treballs dirigits per Miquel Oliva, un dels principals estudiosos del món ibèric al nord-est català, i de la zona empordanesa en particular (Codina, Martín i Prado, 2019, 18). Finalment, el 1947 van començar les excavacions al Puig de Sant Andreu (Ullastret) impulsades per Lluís Pericot i dirigides sobre el terreny per Miquel Oliva. Aquestes primeres intervencions van consistir a delimitar l'extensió del jaciment i el seu marc cronològic a partir de diferents sondejos. Als anys 50 la Diputació Provincial de Girona va comprar els terrenys i les excavacions, incloses en el Pla Nacional d'Excavacions, van esdevenir anuals (Prado, 2017, 152).

A finals dels anys cinquanta la influència del positivisme arqueològic era present en els estudis sobre la cultura ibèrica amb una sistematització de les excavacions i els estudis estratigràfics (Ruiz i Molinos, 1993, 20). També prengueren gran importància les datacions a partir del coneixement de les ceràmiques gregues, romanes i fenicio-púniques (Sanmartí i Santacana, 2005, 19). Fins als anys seixanta-setanta la cultura ibèrica estava poc present en la historiografia, l'arqueologia ibèrica obtenia grans descobriments, però eren mal abordats des de la investigació científica. En aquest sentit, algunes institucions que havien estat importants des de principis de segles eren l'Institut d'Estudis Catalans, el Servicio de Investigación Prehistórica de la Diputación de Valencia, a partir de 1927, i els Congresos Arqueològics del Sudeste, entre 1946 i 1950, que van prioritzar l'arqueologia de camp i el tractament descriptiu i sistemàtic de les troballes sobre els plantejaments teòrics (Aranegui, 1998, 348).

A partir de l'obertura internacional de la universitat espanyola amb el *desarrollismo* l'arqueologia començà a tenir uns plantejaments i una metodologia semblant a la resta d'Europa. Així doncs, a partir dels anys seixanta s'aplicà de manera rigorosa el mètode estratigràfic. Això permetia fer datacions més precises i analitzar les connexions entre les fases inicials de la cultura ibèrica i els antecedents de la primera edat del ferro, cosa que també permetia considerar les influències exteriors rebudes sobretot per grecs i fenicis

(Sanmartí, 2021, 28). La celebració a Barcelona el 1976 del simposi internacional “Els orígens del món ibèric” va culminar un període de postguerra en què havien millorat les tècniques d’excavació i el coneixement dels materials arqueològics, cosa que va permetre fixar cronologies i assegurar la datació del segle VI aC de la difusió de les ceràmiques a torn i la metal·lúrgia del ferro, trets diagnòstics de la cultura ibèrica (Sanmartí, 2014, 233).

Durant la segona meitat del segle XX, la recerca es va centrar en jaciments de propietat pública: Empúries de la Diputació de Barcelona i Ullastret de la Diputació de Girona. A Girona en aquest període també destacaren les intervencions d’urgència a Montilivi el 1959-60 amb la descoberta de restes d’hàbitat i al pla de l’Horta de Sarrià de Dalt el 1971, amb la troballa d’una necròpolis de l’ibèric antic. També els treballs de Joan Maluquer de Motes i Isabel Rodà a l’*oppidum* de Sant Julià de Ramis als anys seixanta i setanta (Martín i Burch, 2006, 63), mentre que el seguiment de les obres per l’obertura de l’AP-7 entre Girona i Figueres entre 1972 i 1973 va permetre descobrir un conjunt de sitjars, mostra de la importància agrícola d’aquest territori en època ibèrica (Codina, Prado i Martín, 2019, 19). Durant anys, però, aquests treballs de recerca del món ibèric als entorns de Girona van quedar estancats davant els treballs dels territoris de l’Empordà, amb les excavacions d’Ullastret i la ciutat grega d’Emporion.

A partir dels anys vuitanta, sota la influència de l’arqueologia processual, la recerca s’orientà a l’anàlisi de les formes d’ocupació del territori amb excavacions en extensió, i anàlisi dels hàbitats i la gestió dels recursos econòmics, afavorits amb la introducció de noves tècniques i mètodes d’anàlisi arqueobiològica i d’arqueologia espacial (Sanmartí, 2014, 233). Això va permetre veure assentaments de tipologia diversa i establir una jerarquització dels patrons d’assentament. Per això, aquest enfocament és la base de les interpretacions sobre les estructures politicoterritorials i la seva organització interna, com per exemple els estudis actuals que intenten definir possibles estats ibèrics. Paral·lelament, a finals del segle XX el materialisme històric i l’arqueologia marxista posaren més interès en els estudis socioeconòmics dels ibers i el coneixement de les seves relacions socials (Aranegui, 1998, 353), per exemple són importants els estudis de les necròpolis, que mostren les diferències ideològiques entre la zona meridional i la centre-septentrional.

La transició democràtica va fer que la situació a començaments dels anys vuitanta canviés. Els nous programes d’investigació van reprendre o iniciar l’estudi de llocs com

la Ciutadella de Roses, Mas Castellar (Pontós), l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis, Mas Gusó (Belcaire de l'Empordà), Camp d'en Dalmau (Saus), Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell) o la necròpolis del Puig de Serra (Serra de Daró). També van començar a ser importants les excavacions preventives i d'urgència supervisades pel Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat en llocs com el Turó de Peralada, Sant Julià de Ramis o l'Escala (Codina, Martín i Prado, 2019, 19).

A partir d'inicis de la dècada dels noranta els treballs de camp prop de la ciutat de Girona s'intensificaren, sobretot a Sant Julià de Ramis amb les sitges del Bosc del Congost i del Camí del Pla i l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis. També es feren intervencions en el camp de sitges de Torre Vedruna i el carrer Emili Grahit i més recentment es va començar a excavar altres jaciments, com el poblat ibèric del puig del Castell a Cassà de la Selva. Totes aquestes intervencions han permès aprofundir en el coneixement de la cultura ibèrica d'aquest territori (Martín i Burch, 2006, 64).

En els últims anys la informació sobre la cultura ibèrica a Catalunya s'ha incrementat extraordinàriament gràcies als treballs de prospecció i excavació en diferents territoris. Així doncs, es té molt més coneixement sobre les formes d'ocupació del territori i la naturalesa de l'estructura dels assentaments, tot i que el coneixement és encara fragmentat i divers, territorialment i cronològicament. Les prospeccions més destacades són les desenvolupades a l'Empordà, sobretot entorn d'Ullastret, les del Baix Penedès i el Garraf, i les del curs inferior del riu Ebre.

A Catalunya actualment la recerca sobre el món ibèric és desenvolupada per una gran diversitat d'actors (Sanmartí 2014, 240-242). Una part important del treball es realitza en grups de recerca de les diferents universitats catalanes, un altre agent fonamental de la recerca és el Museu d'Arqueologia de Catalunya amb les seves diferents seus, algunes vinculades directament a jaciments ibèrics com Ullastret, així com l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica amb el seu programa sobre Arqueologia de la Protohistòria de la Mediterrània Occidental. També hi ha nombrosos municipis que han impulsat la recerca i la conservació de les restes de jaciments i també destaca el paper de les associacions culturals i altres empreses dedicades al treball de camp. En definitiva, l'estat del coneixement actual sobre el món ibèric ha assolit nivells comparables als de la resta de civilitzacions protohistòriques europees, i això es pot dir no només de Catalunya, sinó també de la resta de territoris on es va desenvolupar la cultura ibèrica.

3. CONTEXTUALITZACIÓ

3.1 ELS CONCEPTES *IBERIA* I *IBER* EN LES FONTS LITERÀRIES

Les diferents mencions del terme *Iberia* i del gentilici *iber* en els textos antics mostren que no tenien un significat únic (Sanmartí i Santacana, 2005, 23). En general *Iberia* s'utilitza com a referència al conjunt geogràfic de la península Ibèrica, i els "ibers" serien els habitants d'aquest territori (Gómez, 1999, 164). Ara bé, el significat d'aquests conceptes varia segons l'autor, l'obra i l'època.

Pel que fa al significat del terme *Iberia* hi ha un consens en què té un sentit exclusivament geogràfic i no ètnic. El terme és assignat pels grecs i segurament es refereix a una zona remota on abunden les riqueses, tal com mostra l'existència d'una *Iberia* oriental a l'extrem del mar Negre. La hipòtesi de Domínguez (1983, 208) és que aquests territoris eren considerats la fi del món conegut pels grecs. Així doncs, quan descobriren la riquesa de la península Ibèrica, l'anomenaren com a la *Iberia* oriental, una altra zona rica que també es considerava la fi del món, i hi van traslladar la geografia dels seus mites.

Pel que fa al territori al qual fa referència aquest concepte tampoc hi ha un consens. Per exemple Estrabó, geògraf grec, feia servir el concepte *Iberia* per referir-se a realitats geogràfiques diferents, tot i que en general, l'utilitzava com un concepte equivalent al conjunt de la península Ibèrica, igual que en les fonts llatines s'usa el terme *Hispania* (Gómez, 1999, 174). Ara bé, les fonts més antigues mostren que almenys des de finals del segle VI aC aquests termes s'utilitzaven per referir-se a una realitat geogràfica i humana molt més concreta.

En un principi el terme *Iberia* s'usava per designar la regió meridional de la Península, la primera coneguda pels grecs, i des d'aquí es va estendre a la costa del mediterrani i més tard al litoral atlàntic (Domínguez, 1983, 222). A partir d'aquí, sembla que *Iberia* es considerava el territori costaner des del nord de Cartagena fins als Pirineus, o fins i tot més enllà fins a la costa del Llenguadoc occidental, com mostra per exemple l'obra del geògraf Hecateu de Milet, cap al 500 aC (Sanmartí i Santacana, 2005, 23). Tot i així no queda clar quin seria el límit nord, separant els lígurs dels ibers, i el límit sud, separant els ibers dels tartessis/turdetans, o incloent aquests com a part d'*Iberia*. De fet, les fonts més modernes, del voltant del segle III-I aC mencionen com a part d'*Iberia*, tota la costa mediterrània peninsular. Per exemple Eratóstones (230 aC), posa el límit d'*Iberia* a Cadis i Estrabó a l'estret de Gibraltar (Sanmartí i Santacana, 2005, 24). En aquest últim cas,

seria un territori que s'estenia des de les immediacions dels gals cap a l'est, abastant els pobles de la cornisa cantàbrica i els Pirineus, la costa oriental de la Península i el seu territori circumdant cap a l'interior i pel sud fins a les serralades on neixen el Duero i el Guadalquivir. Així doncs, els habitants d'aquest territori, els ibers, limitaven amb els gals al nord-est, els celtibers a l'interior i els turdetans al sud-oest (Gómez, 1999, 172).

Pel que fa al terme *iber*, fa referència als habitants del territori d'Iberia, però igual que les fonts antigues no fixen una delimitació geogràfica única per aquest concepte, tampoc hi ha consens en les fonts grecolatines en considerar quins pobles eren ibers i quins no. En aquest sentit, Domínguez (1983, 209) planteja que no es pot parlar en propietat d'un poble ibèric a la costa mediterrània de la península Ibèrica, perquè aquest terme no va ser utilitzat amb aquest sentit pels autors clàssics. Així doncs, el concepte *iber* no tindria un sentit ètnic, sinó geogràfic.

Sanmartí i Santacana (2005, 25), en canvi, consideren que tot i que les fonts antigues no diuen massa cosa sobre els trets culturals d'aquestes poblacions, els documents epigràfics trobats escrits en una mateixa llengua serien una evidència que el terme "ibèric" té un significat més enllà del purament geogràfic. Es basen en què el mapa geogràfic de les descobertes d'aquests documents epigràfics encaixa amb el territori que els autors antics denominen *Iberia*. Segons els autors aquest territori es correspondria a l'àrea compresa entre Múrcia o el Sud del País Valencià i el Llenguadoc occidental, que és l'única que en les fonts antigues és sempre considerada una àrea ibèrica. Això unit a les descobertes epigràfiques que permetrien identificar una llengua ibèrica ha fet que considerin els ibers també com a un grup ètnic. Ara bé, això no vol dir que els habitants d'aquest territori s'autoidentifiquessin com a ibers o es veiessin com una unitat ètnica. Està clar que és una realitat observada i definida des de l'exterior, segurament amb un gran pes del criteri lingüístic.

En definitiva, el terme *Iberia* és un terme aplicat pels grecs, en un inici a la zona de la desembocadura del riu Tinto, que es correspondria amb l'*Iberus*, on hi ha els primers contactes entre grecs i indígenes. El concepte es va expandint juntament amb els descobriments geogràfics, primer del litoral i després per l'interior. El terme "iber" designa qualsevol habitant d'Iberia i a mesura que vagi fent referència a més territoris, farà referència a més pobles, això sí, sempre amb un significat geogràfic sense estar lligat a cap poble en concret (Domínguez, 1983, 216).

3.2 LA CULTURA IBÈRICA

Com s'ha vist hi ha discrepàncies sobre si el terme *iber* designa a tots els habitants de la Península o bé una part, i tampoc hi ha consens sobre si el seu significat és merament geogràfic o també és etnològic. Això genera un seguit de debats al voltant de conceptes com el de poble, llengua i cultura i també sobre la unitat o pluralitat cultural dels pobles preromans de la península Ibèrica (Aranegui, 1998, 346). A l'hora de definir el que és la cultura ibèrica també cal tenir en compte que el terme *iber* és una construcció cultural feta des de fora., que no s'ha de confondre amb la definició d'una ètnia o estat.

No es pot equiparar el concepte de cultura ibèrica amb l'existència d'un sol poble ibèric. S'han de tenir en compte les diferències causades per les distàncies geogràfiques, les diferents evolucions i les diverses influències de diferent època i amb diferent intensitat: no només influències gregues, sinó també púniques i indoeuropees. És en aquest sentit, però, que Domínguez (1983, 222) considera que no té sentit parlar dels ibers com un poble i que el terme de cultura ibèrica tampoc és exacte, ja que tot i els punts comuns, també hi ha diferències entre regions.

En general se situa la cultura ibèrica en el període de la segona edat del ferro a l'àrea mediterrània de la península Ibèrica (des d'Andalusia al Languedoc), des del segle VI aC al segle I aC (Ruiz i Molinos, 1993, 11). No obstant això, la cultura ibèrica destaca per la seva extraordinària diversitat interna. Tenint en compte que els termes llengua, cultura i ètnia no són sempre equivalents, se sap, a partir de les fonts gregues i llatines, que aquest territori no va estar mai unificat políticament, sinó que es caracteritzava per la presència d'una gran diversitat de pobles, que alguns autors identifiquen com a unitats polítiques territorials (Sanmartí i Santacana, 2005, 29). Altres territoris del moment, com Etúria, Grècia o Fenícia, també es caracteritzen per la unitat lingüística i la fragmentació ètnica i política.

Alguns elements que permeten definir arqueològicament aquesta cultura són la metal·lúrgia del ferro i la ceràmica a torn, però malgrat això cal dir que la cultura material presenta grans diferències. Un clar exemple és l'escultura de pedra, que és pràcticament absent en els territoris septentrionals mentre que n'hi ha manifestacions abundants i importants al sud; o el costum d'exposar cranis humans enclavats en els assentaments, ben documentat al nord de l'actual Garraf i també practicat entre els pobles no ibèrics de la costa mediterrània de la Gàl·lia (Codina, Martín, Prado, 2019, 9).

En aquest sentit, Sanmartí i Santacana (2005, 26-28) consideren que la llengua ibèrica és l'únic element comú en tot aquest territori, però tot i així no hi ha consens. En la llengua ibèrica es diferencien dos sistemes d'escriptura: l'escriptura ibèrica meridional, al sud del País Valencià i l'àrea oriental de la meseta sud i l'Alta Andalusia; i l'escriptura ibèrica septentrional, des d'Alacant al Lenguadoc. Tot i que és l'única llengua documentada pels testimonis epigràfics de l'àrea ibèrica, alguns autors consideren que no era l'única llengua que s'utilitzava i que en algunes zones, com l'Empordà i la vall de l'Ebre, hi havia altres llengües segons el substrat cultural de les quals no ha arribat cap registre escrit. Això es veu, per exemple, en algunes inscripcions llargues nord-orientals duals que mostren l'ús simultani de tres variants del mateix signe, fet que portaria a considerar l'existència d'alguna variant en l'escriptura nord-oriental potser ja des de la mateixa escriptura nord-oriental original (Ferrer, 2018, 28).

Així doncs, a grans trets una primera diferenciació en la cultura ibèrica es troba entre el sud i el nord. Al sud, a les actuals províncies de Múrcia i Albacete, l'Alta Andalusia i el sud del País Valencià, les fonts escrites parlen de tres nuclis: turdetans, bastetans i oretans. Destaquen per les grans estàtues de pedra que s'han relacionat amb la Grècia arcaica així com la producció de petits exvots de bronze i una arquitectura funerària notable (Sanmartí i Santacana 2005, 6). En aquest territori Ruiz i Molinos (1993, 249) plantegen que hi ha un reforçament polític no culminat al segle III aC que coincideix amb el relleu de santuaris i recintes religiosos com el Cerro de los Santos a Albacete. El ressorgiment d'aquests santuaris podria ser conseqüència d'un projecte ètnic que en el segle III aC defineix una sèrie de grups que assoleixen la seva realitat política territorial i programen una expansió cap a la seva perifèria. A nivell lingüístic, aquesta àrea sembla ser una barreja entre ibers i tartessis. D'altra banda, al nord, els autors consideren que els assentaments grecs de Massalia, Rodhe i Emporion van provocar l'enfonsament d'aquest projecte ètnic que pretenia tendir a l'homogeneïtzació cultural amb finalitats polítiques. Així doncs, hi hauria una recuperació de les antigues formes ètniques, però transformades culturalment i en un marc polític definit per la presència de les ciutats gregues i les aristocràcies indígenes (Ruiz i Molinos, 1993, 246). En aquesta àrea es pot fer una distinció entre la zona central-occidental i els territoris de la costa, amb uns patrons de poblament més jerarquitats i centralitzats, cosa que fa que alguns autors proposin models sociopolítics diferents (Sanmartí, 2014, 239).

3.3 ELS *POPULI* IBÈRICS: ELS INDIGETS

Els textos antics parlen de l'existència de grans unitats poblacionals a finals del segle VI aC a la península Ibèrica, com ibers, tartessis, celtibers o lígurs, però també defineixen un rang poblacional inferior (Ruiz i Molinos, 1993, 243). Així doncs, les fonts literàries inclouen diversos pobles (*populi*) sota la denominació d'*ibers*. La informació de les fonts escrites es redueix a nomenar els diferents *populi* ibers i fer-ne una descripció superficial, genèrica i parcial (Vivo, 2015, 176). Sovint només n'indiquen el nom i la seva ubicació geogràfica, per la qual cosa hi ha un debat sobre si també es podrien considerar ètnies i si podrien constituir unitats polítiques independents, en aquest sentit les investigacions arqueològiques tenen una gran importància.

El mapa paleoetnològic de la península Ibèrica va ser establert amb considerable precisió per Pere Bosch Gimpera a *Prehistòria catalana* (1919) i a *Etnologia de la Península Ibèrica* (1932) a partir d'una combinació dels estudis de les fonts escrites, l'estructura geogràfica i la documentació arqueològica. El resultat d'aquest estudi, amb pocs matisos, es considera que continua sent vàlid (Sanmartí i Santacana 2005, 32-38). Així doncs, els pobles ibèrics del nord-est de la península Ibèrica són els ilerjavons, a l'àrea del Baix Ebre; els edetans, al País Valencià; els cessetans o cossetans, a la zona de Tarragona; els laietans, a les actuals comarques del Baix Llobregat, Barcelonès i Maresme; els sordons, al Rosselló; els ilergets, a la vall de l'Ebre i la Catalunya Central; els suestans al nord dels ilergets fins als Pirineus; els sedetans a la vall mitjana de l'Ebre; els lacetans a la vall alta i mitjana del Llobregat; els ceretans a l'actual Cerdanya; els bergistans a la zona de Berga; els airenosis a la Vall d'Aran; els andosins a Andorra; els castellans a l'àrea de la Garrotxa; els ausetans a la plana de Vic; i els indigets o indiketes.

Aquest treball se centra en el poble dels indigets, si bé els seus límits territorials no estan clars. Els indigets, situats al nord dels laietans i citats per Plini el Vell a *Naturalis Historia* i Claudi Ptolomeu a *Geographia*, ocuparien les actuals comarques de la Selva i l'Empordà, fins als Pirineus, incloses les antigues ciutats gregues d'Empúries i Roses, així com les desembocadures del Ter i el Fluvià, i també sembla que en formarien part les actuals comarques del Gironès i el Pla de l'Estany (Sanmartí i Santacana, 2005, 35). Com s'ha esmentat, les fonts literàries tan sols mencionen la situació d'aquests pobles de manera superficial, de manera que no hi ha un consens respecte al territori que ocupaven aquestes tribus. A més, és necessari complementar aquesta informació amb altres fonts, com les dades arqueològiques, numismàtiques i geogràfiques.

Així doncs, hi ha qui basant-se en Aviè considera que els ausoceretans, barreja entre ausetans i ceretans, ocupaven el territori de Besalú i Vic i també la comarca del Gironès fins a les Gavarres (Almagro, 1950, 155). No obstant això, aquestes fonts literàries antigues no es corresponen amb les evidències arqueològiques actuals. El mateix passa amb el text de Ptolomeu, segons el qual els territoris de la Selva i el Gironès formarien part del poble dels ausetans (Burch i Nolla, 1995). Hi ha qui pensa que Ptolomeu s'equivoca i sense deixar-se condicionar per les fonts escrites analitza les altres evidències, llavors argumenten que el Pla de l'Estany, el Gironès i la Selva estarien ocupades pels indigets. El mateix Bosch Gimpera considerava que els ausetans ocupaven els actuals territoris d'Osona, el Gironès, la Selva i el Ripollès; Nino Lamboglia, Eduard Ripoll i M. Aurora Martín, en canvi, basant-se en altres evidències, creuen que *Gerunda* formaria part dels indigets o una altra tribu de la qual no es coneix el nom; i Miquel Tarradell, Eudald Carbonell i Enriqueta Pons accepten que els límits entre aquests pobles són difícils d'establir, però destaquen el paper de la Selva i el Gironès com a zona de contacte entre diferents pobles com els indigets, els ausetans i els laietans (Burch i Nolla, 1995, 11-16).

Pel que fa als territoris de la Garrotxa, per les similituds en la cultura material d'aquest territori i per la seva proximitat geogràfica, es podria considerar que els seus habitants fossin també indigets, si bé les fonts escrites hi fan poques referències i bastant genèriques. Malgrat això, a mitjans del segle XX es van localitzar a Empúries unes inscripcions que feien referència als *olossitani*, diferenciats i enfrontats als indigets. El 1959 Nino Lamboglia va teoritzar que els *olossitani* podrien ser un dels quatre grups que constituïen els indigets als quals feia referència Estrabó, proposant una partició relacionada amb els posteriors comtats medievals de Besalú, Girona, Peralada i Empúries. També hi ha un altre poble, els *Castellauni* esmentats en Ptolomeu i que Bosch Gimpera situa a la Garrotxa, no obstant això, aquesta no és l'única interpretació, ja que també hi ha qui considera que els *Castellauni* s'ubiquen més al sud, a l'actual comarca de la Selva (Burch i Prat, 2017,9-11).

En definitiva, el que queda clar a les fonts escrites és que els indigets ocupen el territori al nord dels laietans, mentre que els ausetans ocupen el territori de l'interior i es relacionen amb els ilergets i lacetans. Pel que fa a les evidències arqueològiques, el poblament ibèric de les comarques del Gironès i de la Selva és molt semblant al de l'Alt i el Baix Empordà, així com elements de la cultura material com les ceràmiques ibèriques

decorades amb pintura blanca, mentre que les fonts numismàtiques mostren que les monedes de la seca dels ausetans només es troben a Osona. A més, geogràficament les comarques de la Selva i Osona pertanyen a dues depressions paral·leles, la Depressió Prelitoral i la Depressió Central respectivament, separades per un sistema muntanyós (Les Guilleries), que suposa una barrera a superar per la connexió d'aquests territoris (Burch i Nolla, 1995, 22-23).

Tenint en compte tot això, en aquest treball es considerarà com a territori dels indigets, el territori de les actuals comarques de l'Alt i el Baix Empordà, el Gironès, el Pla de l'Estany i part de la Selva, mentre que els castel·lans s'ubicarien a la Garrotxa, els ceretans a la Cerdanya i els ausetans a la Plana de Vic (Fig.1). Això deixa un territori indiget situat a l'extrem nord-est de la península Ibèrica, entre les serres de Rodes, l'Albera i les Salines pel nord; la serralada Transversal, les Guilleries i el Montseny per l'oest; i el riu Tordera pel sud (Codina, Martín i Prado, 2019, p.20). A més, dins d'aquest territori hi hauria una diferenciació entre un territori anomenat colonial, on destaquen els jaciments de Peralada i Mas Castellar de Pontós, el territori entorn l'*oppidum* d'Ullastret, format per l'Illa d'en Reixac i el Puig de Sant Andreu, i un territori meridional, on destaca el jaciment de Puig d'en Rovira a Quart (Martín, 2005, 329).

4. PERIODITZACIÓ I ANTECEDENTS

4.1 LA PERIODITZACIÓ

Establir una periodització del període ibèric al nord-est de la península Ibèrica és complicat per les diferències cronològiques que hi ha en el territori, la presència inicial del comerç fenici a la zona, la relació del desenvolupament de l'urbanisme amb el tràfic comercial exterior o els marges cronològics massa amplis que donen les datacions dels materials d'importació (Gracia, 2005, 213). Tot i així, la periodització que se sol proposar pel període ibèric a l'actual Catalunya és la d'un moment de formació o iberització, un moment inicial de la cultura ibèrica, el moment final d'influència romana, i un moment central entremig (Gracés, 2005, 421). En el territori indiget la periodització establerta és la següent:

- **Període d'iberització** (entorn el 750/650 aC): és el període de transició de l'edat del bronze a l'edat del ferro, caracteritzat per la transformació de les poblacions indígenes i el contacte comercial amb altres poblacions (Pons, 2006, 59). Durant aquest període hi ha els primers contactes comercials dels indígenes del nord-est amb fenicis i etruscs, apareixen els primers poblats amb cabanes i es funda el primer establiment grec a Sant Martí d'Empúries (Palaiapolis) per part dels foceus (Codina, Martín i Prado, 2019, 6).
- **Període ibèric antic** (550-400 aC): a partir del 550 aC es documenten les primeres formes d'hàbitat ibèric amb construccions de pedres quadrangulars i urbanisme planificat. Aquest període també coincideix amb la fundació d'Emporion, l'adopció de novetats tecnològiques com la ceràmica a torn i la ceràmica indiketa decorada amb pintura blanca i l'aparició de l'escriptura nord-oriental (Codina, Martín i Prado, 2019, 6).
- **Període ibèric ple** (400-200 aC): l'ibèric ple està definit per l'adopció de l'urbanisme regularitzat i l'augment de les importacions colonials. Alguns autors també el relacionen amb la formació d'un estat aristocràtic arcaic (Gracés, 2005, 421). Durant aquest període es produí la reforma i ampliació d'Ullastret, es fundà l'establiment grec de Rhode, van aparèixer els grans edificis de tipus aristocràtic i el ritual d'exhibició dels caps tallats i armes dels enemics i, al final del període, s'inicià la Segona Guerra Púnica i la revolta dels ilergets contra l'ocupació romana (Codina, Martín i Prado, 2019, 6).

- **Període ibèric tardà** (200 aC- el final del canvi d'era aproximadament): és el període de la romanització, amb l'organització romana del territori en les províncies de la Hispania Citerior i la Hispania Ulterior, així com la sufocació de la revolta indígena per part de Marc Porci Cató (Codina, Martín i Prado, 2019, 7).

4.2 ELS ANTECEDENTS: LA IBERITZACIÓ

En el procés de formació de la cultura ibèrica hi influeixen diferents grups amb major o menor impacte segons la zona, però els trets autòctons de la població indígena també s'han de tenir en compte, tot això causa diferències entre regions. Hi ha tres grups culturals que incideixen sobre la població indígena en la iberització de Catalunya entre els segles VII i VI aC: camps d'urnes, fenicis i grecs, però és difícil determinar en quin grau influeixen en la formació de la cultura ibèrica (Ruiz i Molinos, 1993, 85).

En el territori indiget, es creu que les poblacions ibèriques serien una barreja dels portadors de la cultura dels camps d'urnes amb l'antiga població indígena de la zona (Almagro, 1950, 156). Es defineix com a cultura dels camps d'urnes la dels pobles que van migrar des del nord i el centre d'Europa, caracteritzats per la incineració dels seus morts i la seva deposició en urnes funeràries (Pons, 2006). Aquests pobles van travessar els Pirineus i es van instal·lar al nord-est de la península Ibèrica en la transició de l'edat del bronze a la del ferro, tal com mostren els dipòsits de bronze trobats al Prepirineu català i que arriben fins a l'actual territori gironí, que guarden moltes semblances amb els de l'altre vessant dels Pirineus. Així doncs, aquesta circulació d'objectes també va acompanyada de la mobilitat humana i la circulació de diferents costums, com la incineració funerària, que s'anirà estenent pel nord-est peninsular entre el 1000-900 aC (Pons, 2005, 72).

Les necròpolis de la transició a l'edat del ferro, a més, presenten tombes més complexes i amb més aixovar funerari, mostrant l'existència d'una incipient societat jerarquitzada en les poblacions costaneres (Pons, 2005, 76-78). Aquest canvi en el ritual funerari mostra un canvi de mentalitat en la població indígena. El material trobat en jaciments d'aquesta època en el territori de Girona, com el de les coves de Can Simon i Can Sant Vicenç i el Bell Lloc del Pla, està relacionat amb el trobat a un seguit de necròpolis d'incineració de l'Alt Empordà, el Vallès i el Maresme (Pons, 2006, 61), cosa que, juntament amb la presència de necròpolis en territori gironí, com a la muralla NE d'Emporion, Peralada,

Vilanera i Anglès (Pons i Pautreau, 1994, 355), indica que aquí el poblament també practicava el ritual de la incineració.

La introducció del ferro també ha estat relacionada amb els desplaçaments i contactes amb les noves poblacions i l'organització d'un circuit mediterrani occidental. Al sud de la Gàl·lia i el nord-est de l'actual Catalunya se'ls atribueix un origen continental europeu o nord-mediterrani, ja que els primers objectes de ferro apareixen en les necròpolis molt abans dels contactes colonials clàssics (Pons, 2005, 81). De fet, la incidència fenícia a les costes catalanes en part es va efectuar per aconseguir arribar a la via transversal dels Pirineus, d'interès per a les poblacions mediterrànies per arribar als recursos de les costes de l'Atlàntic (Rafel *et al.*, 2010, 188).

Les migracions dels pobles de la cultura dels camps d'urnes van representar un procés d'aculturació i assimilació de trets culturals entre poblacions diferents. Així doncs, aquests pobles van introduir innovacions com l'aprofitament del sòl en zones col·luvials i el treball intensiu agrícola, la introducció de noves tècniques ceràmiques i metal·lúrgiques i el ritual funerari de la incineració, a més de fenòmens culturals com la sedentarització, l'explotació de la terra i l'organització social de compartiment i col·laboració entre famílies diverses (Pons, 2006, 62). No obstant això, ja en l'edat del ferro, els contactes i intercanvis es van desenvolupar sobretot a través de la via del Mediterrani, clau en la formació definitiva dels grups regionals en la següent etapa (Pons, 2005, 78).

En el segle VIII aC destaca el desenvolupament de la intervenció fenícia a les costes del nord-est de la península Ibèrica, especialment entorn l'Ebre, amb l'intercanvi de productes de luxe i de consum. En un moment d'expansió del món fenici i d'abandonament de la via pirinenca, ja que aquesta ruta era controlada per comunitats indígenes més organitzades, l'objectiu dels fenicis era obtenir una via alternativa per aconseguir l'estany atlàntic. Pel que fa a la zona nord, el poblament estava agrupat en cabanes i disposava d'un gran potencial agrícola, important per a les poblacions d'origen grec, i la presència focea i fenícia en el territori a partir del segle VI aC. Però sembla que el comerç fenici tenia més interès en introduir-se a l'interior que en assentar-se a la costa, per arribar a l'Atlàntic, mentre que els grecs ja tenien establerts una sèrie de mercats al Mediterrani central i la colònia focea de *Massalia* (Pons, 2005, 78-80). Aquests contactes comercials van provocar transformacions socioculturals a la població indígena, fet que es veu reflectit en la cultura material, com els vasos modelats a mà amb engalba i decorats

amb bandes pintades d'inspiració fenícia, cosa que també es manifesta en les primeres ceràmiques indígenes a torn (“àmfores protoibèriques”). També, tot i que encara són escassos, hi ha un augment dels objectes metàl·lics (Aquilué, 1999, 472)

Pel que fa a l'hàbitat, les coves de les serralades dels Pirineus i del litoral i prelitoral foren ocupades durant l'edat de bronze, però al segle VI aC la construcció sòlida es va escampar per tota la Catalunya costanera amb les influències focees de Marsella i Empúries amb poblats on s'aprecia una organització social més jerarquitzada i especialitzada (Pons, 1994, 15). En el litoral el tipus d'hàbitat de cabana enfonsada es construeix amb materials lleugers que es reflecteixen en l'arqueologia en forma de depressions excavades en el subsol (fons de cabana), així com amb materials com restes de construcció, rebutjos de forns i de llars, cendres, carbons, fauna i material moble. No hi ha indicis d'una organització preconcebuda, però la presència de llars indica permanència en l'hàbitat. També hi ha indicis de petites aglomeracions de cabanes agrupades, que no serien una forma d'organització urbanística preconcebuda però sí de l'existència d'una organització comunal. No obstant això, en el litoral català l'urbanisme no es coneix fins al segle VI aC amb els contactes colonials etruscos i grecs, moment a partir del qual hi haurà una construcció sòlida, agrupada i planificada (Pons, 1994, 12-13).

Un exemple d'aquest tipus d'hàbitat es troba a Sant Martí d'Empúries o a Fonollera (al sud del Montgri), durant el bronze final, amb un model d'assentament format per petites agrupacions de cabanes formades per materials peribles i emplaçades en petits turons elevats (Aquilué, 1999, 470), o en l'horitzó preibèric de l'Illa d'en Reixac (Ullastret) caracteritzat per un tipus d'hàbitat amb cabanes semiexcavades a la roca de planta circular o ovalada i diferents forats de pal com a elements de sosteniment verticals (Fig.2), mentre que ja a mitjans del segle VI aC apareix la primera arquitectura en pedres i les primeres elevacions en tovots en àmbits de planta rectangular i coincidint amb la ceràmica ibèrica a torn (Martín, Buxó, López, i Mataró, 1999, 315).

Això és important, ja que els nuclis de població ibèrica més grans del nord-est català tenen els seus orígens als inicis de l'edat de ferro, moment en el qual la zona d'Empúries hauria estat un important mercat indígena. De fet, la ràpida consolidació de l'assentament grec es va veure afavorida per l'acceptació de l'entorn indígena. Diferents necròpolis mostren la importància del poblament indígena precolonial a la zona emporitana com la necròpolis de Parrallí, la necròpolis de la Muralla NE o la necròpolis de Vilanera. Així doncs, els primers poblats ibèrics indigets s'establiren o bé sobre antics jaciments de l'edat del ferro

o en turons propers, més adients per desenvolupar els sistemes de defensa propis de l'urbanisme ibèric. També són llocs d'un elevat potencial agrícola on es desenvoluparan camps de sitges. Alguns exemples en serien els poblats de Perlada i Pontós, a l'Alt Empordà, l'Illa d'en Reixac i el Puig de Sant Andreu, al Baix Empordà, el de Porqueres, al Pla de l'Estany, i els de Sant Julià de Ramis, Montilivi i la Creueta al Gironès (Martín, 2005, 324-328).

5. IBÈRIC ANTIC (550-400 aC)

5.1 EL POBLAMENT

Els jaciments del nord-est de la península Ibèrica que daten ja des de l'ibèric antic són Ullastret, l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis, Mas Castellar (Pontós), Peralada, Mas Castell (Porqueres), Puig d'en Rovira (Quart) i Castell (Palamós) (Codina, Martín i Prado, 2019, 20) (Fig.3).

Un dels elements que tenen en comú aquests jaciments és la seva ubicació estratègica, tant pel que fa a la proximitat als recursos com a les principals vies de comunicació. Així doncs, l'*oppidum* d'Ullastret, format pel Puig de Sant Andreu i l'Illa d'en Reixac, es troba a 8 km de la costa i a 15 km d'Emporion (Plana i Martín, 2005, 348); l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis, se situa en un lloc estratègic pel control de vies de comunicació com el Ter, l'antic camí d'Empúries i la via Heraclea, així com de les planes de Girona i l'Empordà (Burch, Nolla i Sagrera, 2011, 157); Mas Castellar (Pontós) es troba en una situació interfluvial entre un afluent de la Muga i el Fluvià, a 17 km de Rhode i Emporion i a prop de la via Heraclea (Pons, Asensio, Fuertes i Bouso, 2010, 105); Peralada se situa a tocar del camí que travessa l'Albera, en un dels brancals de la via Heraclea i Mas Castell (Porqueres) al costat de l'estany de Banyoles en una posició que permetia controlar el pas de les comunicacions a Besalú, mentre que el poblat de Castell (Palamós), està en una petita península que s'endinsa en el mar, tancant per la platja de Castell, i el poblat ibèric de Puig d'en Rovira (Quart) es troba sobre un turó al costat del riu Onyar i també a prop dels turons de Montilivi i Puig Llebrer, on també s'ha documentat ocupació en l'època ibèrica (Codina, Martín i Prado, 2019, 36-39.)

La majoria d'assentaments ibers del nord-est de la Península estan a prop de cursos d'aigua o d'afloraments naturals, que eren la principal font d'aprovisionament d'aigua. No obstant això, també s'han pogut documentar elements per captar i emmagatzemar l'aigua de la pluja com grans recipients ceràmics o estructures construïdes com cisternes (Codina, Martín i Prado, 2019, 46). Del període de l'ibèric antic destaquen dues cisternes consistents en fosses irregulars excavades a la roca al Puig de Sant Andreu (Ullastret), que daten de finals del segle VI o inicis del V aC (Codina *et al.*, 2015, 958).

5.1.1 L'urbanisme

L'establiment dels grecs a la costa de l'Empordà a través de la fundació d'Emporion al segle VI aC va implicar un canvi substancial en les formes de vida i especialment en l'arquitectura i l'urbanisme. Durant el bronze final i la primera edat del ferro, l'hàbitat al nord-est peninsular s'estructurava en petits vilatges formats per l'agrupació de cabanes de planta ovalada construïdes amb materials peribles que no seguien un esquema urbanístic preconcebut, tot i que sí hi havia certa organització comunal. A partir del segle VI aC, però, la construcció sòlida es va escampar per tota la costa del nord-est de la Península amb les influències focces de Marsella i Empúries amb poblats on s'aprecia una organització social més jerarquitzada i especialitzada (Pons, 1994, 15).

Amb l'ibèric antic, doncs, es desenvolupà una arquitectura en pedra amb cases de planta quadrada i rectangular. A més, els assentaments es van començar a fortificar i a estructurar definint una trama urbana que s'adaptava a les condicions orogràfiques del terreny. Els poblats s'estructuraven a través de carrers principals (d'entre 3,50 i 5 m d'amplada) i secundaris (inferiors a 3,50 m) i constaven d'espais d'hàbitat i espais comunitaris, com places, carrers o edificis comunals (Codina, Martín i Prado, 2019, 40-41).

Així doncs, per exemple, si bé no es coneix gaire bé l'organització interna d'Ullastret en aquest moment, sí que s'ha documentat l'existència d'una via principal a l'Illa d'en Reixac (Fig.4), fet que mostra que en aquesta fase començava a haver-hi certa organització i planificació en l'urbanisme de l'assentament, que sembla ser regular des dels nivells inicials de l'època ibèrica fins el seu abandonament, amb una orientació nord-sud/ est-oest aproximada dels murs i carrers (Martín, Codina, Plana i Prado, 2010, 92). Mentre que a Mas Castellar (Pontós) a finals del període hi havia un petit assentament fortificat en el punt més alt del turó, amb una extensió màxima de 6000 m² format per una bateria de cases organitzades al voltant d'un ampli espai obert que constava d'un canal de desguàs (Pons *et al.*, 2010, 107).

5.1.2 L'hàbitat

A inicis de l'edat del ferro es continuava amb la tradició constructiva anterior, que consistia en la construcció de cabanes ovalades, semienfonsades i sostingudes amb posts de fusta, aïllades i cobertes amb entramats vegetals llenyosos i reforçades amb pedra i fang (Pons, 1994, 13). Durant la segona meitat del segle VI aC hi ha un procés

d'uniformització de les formes d'hàbitat i les tècniques de construcció (Belarte, 2010, 323). A partir del 550 aC aparegueren les primeres construccions de planta quadrada i sòcols de pedra als jaciments d'Ullastret, Sant Julià de Ramis, Mas Castell (Porqueres), Puig d'en Rovira (Quart), Peralada i Mas Castellar (Pontós) (Codina, Martín i Prado, 2019, 48). A Sant Martí d'Empúries aquestes edificacions de planta rectangular amb murs fets amb un sòcol de pedres lligades amb argila i un alçat de toves apareixen cap al 575-550 aC, durant la primera instal·lació focea a Emporion, per això aquesta innovació s'atribueix a una influència grega (Aquilué, 1999, 473).

L'esquema bàsic consistia en una edificació de planta quadrada fonamentada sobre un sòcol de pedra lligada amb fang continuada en alçada amb parets d'argila. Un cop aixecades, les parets es revestien per dins i per fora amb una capa d'argila i palla que actuava com a aïllant. La coberta es feia amb un embigat de fusta amb un entramat vegetal i llenyós, que servia de suport per a la coberta d'argila que impermeabilitzava el sostre. En la coberta, a més, es podien desenvolupar activitats artesanals o de conservació i transformació d'aliments. Pel que fa a l'interior de les cases, podia constar d'una sola estança o estar compartimentada en dos o tres àmbits amb parets mitgeres de fang o disposar d'un altell de fusta. El sòl era de terra compactada i les cases tenien una llar central a terra i espais d'emmagatzematge (Belarte, 2010, 323-324).

Alguns exemples serien Ullastret, on tot i l'adopció de noves formes d'hàbitat amb habitacions de planta rectangular amb sòcols de pedres lligades amb argila, continuaven les cabanes excavades a la roca (Martín *et al.*, 2010, 94); Mas Castellar (Fig. 5), on d'aquest període es documenten quatre unitats domèstiques d'estructura simple amb un àmbit únic de planta rectangular allargada amb estructures domèstiques (llars, banquetes, fosses, etc.) (Pons *et al.*, 2010, 107); Puig d'en Rovira (Quart), on es conserven murs de 70 cm d'alçada de cases de planta rectangular amb una sola estança, tot i que en alguns casos un petit envà de tovot marca un espai al fons; o Sant Julià de Ramis, on les estructures d'hàbitat es caracteritzen pels sòcols de pedra i cobertes recobertes de branques, terra i palla i s'utilitzava la paret de la roca com a paret de fons de les habitacions (Burch, Nolla i Sagrera, 2010, 121).

5.1.3 Les defenses

Les fortificacions incorporaven elements defensius d'influència grega i fenícia, i no només funcionaven com a instruments dissuasius, sinó també com a símbols de poder.

Les fortificacions aprofitaven gairebé sempre la configuració orogràfica del lloc, que sovint presenta pendents abruptes i escarpats que faciliten una defensa natural. Per exemple, hi ha fortificacions al cim d'elevacions amb muralles que encerclaven la zona ocupada, com Puig d'en Rovira (Quart), assentaments al vessant de les muntanyes, com el Puig de Sant Andreu (Ullastret) o Mas Castellar (Pontós), on hi ha una part d'accés més vulnerable que necessita ser reforçada o assentaments de barrera, on només es podia accedir a través d'un istme, on es concentraven les estructures defensives més importants, com Castell (Palamós) (Codina, Martín i Prado, 2019, 42-43).

Les muralles moltes vegades també eren la paret posterior de l'habitatge, aquest és el cas de la primera muralla de l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu (Martín *et al.*, 2010, 93), la muralla del poblament ibèric de Peralada o les defenses de Mas Castellar (Pontós) després del desmantellament de la muralla cap al 400 aC (Pons *et al.*, 2010, 2017).

A Sant Julià de Ramis, durant l'ibèric antic l'assentament ocupava una superfície reduïda de la muntanya que disposava d'una sèrie d'estructures defensives en el centre de la terrassa superior entre un moment imprecís del segle VI aC o la primera meitat del segle V aC (Burch, Nolla i Sagrera, 2010, 122). Era una defensa senzilla consistent en un mur de tanca d'una certa entitat, sense elements de flanqueig, amb un sòcol de pedra pujat amb tova que s'adaptava a les condicions topogràfiques de la muntanya. A la part central hi havia la porta principal, i potser única de l'*oppidum*, que era un simple tall en el mur. També, igual que en altres poblats, hi havia cases adossades al mur perimetral, que feia de paret superior. Degut al fort desnivell, aquestes primeres defenses tenien problemes d'estabilitat. Per això, a finals del segle V aC es va reformar la muralla dotant-la d'una base més ferma a partir d'una plataforma artificial. Amb això, va canviar el sistema d'entrada, amb una rampa amb un sistema d'accés de recobriment com el de Mas Castellar (Pontós), i la construcció d'un gran bastió avançat a la muralla que flanquejava la porta d'accés principal, i també s'hi podria haver obert una portella o porta secundària, com la del Puig de Sant Andreu, que no va tenir continuïtat en la fase posterior (Burch, Nolla i Sagrera, 2011, 159-162) (Fig. 6).

Les portes eren els punts més vulnerables i per això se'n reforçava la protecció i s'hi afegien altres elements com torres, fossats o avantmurs. En el cas de Mas Castellar (Pontós) a l'entrada hi havia una torre rectangular i un bastió d'avantguarda que actuava com a barrera protectora i determinava la forma d'accés de manera que el passadís d'entrada s'estrenyia deixant una porta molt estreta i un accés en forma de L (Fig. 7).

Aquest tipus d'entrada en forma d'embut o d'encobriment reduïa l'accés massiu cap a l'interior del recinte en cas d'atac (Pons, Gonzalo i López, 2005, 382-383.).

En el cas de Mas Castellar, l'assentament se situa en un lloc fàcilment defensable i amb bona visibilitat. La fortificació estava situada en la zona més vulnerable, on hi havia menys desnivell, i seguia una orientació paral·lela al talús meridional. Hi havia una àmplia muralla, un contrafort rectangular, un bastió exterior que protegia l'entrada amb un petit cos de guàrdia, una gran torre rectangular en la cantonada sud-oest i un fossat (Pons, Gonzalo i López, 2005, 379).

Pel que fa al Puig de Sant Andreu, té unes defenses singulars i excepcionals. La primera muralla pròpiament dita es va construir a finals del segle VI aC, tenia més de 2 m d'amplada i estava flanquejada per set torres troncocòniques massisses circulars disposades en intervals regulars que protegien el vessant oest del turó, que era el més vulnerable (Codina, Martín i Prado, 2019, 44.). La muralla delimitava una superfície de 3 hectàrees i la distribució de les torres en una distància regular seria una evidència del coneixement de la poliorcètica grega (Fig.8). L'Illa d'en Reixac, també tenia una muralla tot i que constava d'una bona defensa natural amb l'antic estany d'Ullastret (Martín *et al.*, 2010, 93).

Així doncs, la majoria d'assentaments ibèrics d'aquest període ja estan fortificats, ja sigui amb fortificacions més senzilles, amb trams de muralla que alhora actuen com a parets posteriors de les cases, o més reforçades, amb torres, fossats i entrades protegides. No obstant això, aquestes proteccions més que per defensar-se de grans atacs, servien com a delimitadors del perímetre de l'assentament i per protegir-se de depredadors i ràtzies o saquejos puntuals, així com per mostrar el prestigi i la riquesa de la comunitat, tal com també es veurà en els períodes posteriors.

5.2 ORGANITZACIÓ TERRITORIAL I ESTRUCTURA POLÍTICA I SOCIAL

Durant l'ibèric antic hi va haver canvis en la forma d'organització de la societat respecte el període anterior. Durant el període pre-ibèric les famílies, que eren les unitats organitzatives bàsiques, unides en comunitats més àmplies van evolucionar cap a llinatges liderats pels que gaudien d'una posició de prestigi dins del grup fins a convertir la seva autoritat en un poder permanent i transmissible hereditàriament. L'emergència de les elits s'hauria produït quan determinats caps de llinatge van assolir una capacitat d'acumulació

de riquesa i van integrar la societat a partir de noves formes de relació que implicaven la subordinació als llinatges que havien aconseguit destacar (Sanmartí, 2009, 151).

Durant l'ibèric antic es culminà aquest procés de formació de les elits. Un primer element que permet evidenciar arqueològicament aquest reforçament de les elits són les necròpolis. El nombre de tombes que es documenta entre els segles VI-V aC és molt reduït en relació al que es coneix en períodes immediatament anteriors. Això sembla indicar la restricció del ritual funerari a un segment limitat de la població, l'elit aristocràtica, que es vincula de forma especial amb la divinitat (Sanmartí, 2001, 110). Aquest fet es confirma amb la riquesa dels aixovars que acompanyen els enterraments, com armes, joies, vasos de luxe i diferents objectes metàl·lics. Un exemple en seria la possible necròpolis a la zona sud-est de la muntanya de Sant Julià de Ramis, on s'han recuperat elements com sivelles de bronze i fragments de teixit de lli decorats (Burch, Nolla i Sagrera, 2010, 122).

De fet, un dels elements que mostra l'enriquiment d'un sector de la població és la presència de béns d'importació d'origen grec i fenicopúnic, limitat a les elits, que els utilitzaven com a elements de prestigi de les aristocràcies. Es tracta d'objectes com àmfores d'importació amb productes com salaons de peix, oli i vi, o productes locals com fíbules i ganivets de ferro que es troben en les tombes, així com armes i objectes relacionats amb la celebració de banquets (Sanmartí, 2009, 152).

Un altre factor que s'utilitza per confirmar l'estratificació social és la presència de grans assentaments, a partir de finals del segle V aC on residirien les elits. En el cas del territori indiget aquest paper el tindria Ullastret, que en l'ibèric antic ocupava 3 hectàrees (Codina, Martín i Prado, 2019, 16). No obstant això, aquests grans assentaments no són els únics on residien les elits aristocràtiques. Per exemple a Mas Castellar de Pontós hi ha evidències que hi podrien haver viscuts sectors dirigents de la societat indígena local, tal com mostra, entre altres coses, la complexitat del sistema defensiu d'influència grega, que contrasta amb un hàbitat petit (Pons *et al.*, 2010, 110).

D'altra banda, l'aparició de nuclis urbans fortificats i de dimensions considerables com el d'Ullastret convivint en el territori amb altres assentaments de mida mitjana (de 1,5 ha) i petita (de menys d'1 ha), així com de poblament rural dispers, s'ha pres com una evidència de la incipient jerarquització del territori durant l'ibèric antic i que es consolidarà en l'ibèric ple (Belarte, 2008, 177).

Així doncs, sembla que a partir del segle VI aC hi ha evidències clares d'estratificació social, com ara l'existència de grans assentaments, la reducció de les tombes trobades i l'important aixovar funerari que significaria que s'ha restringit per a un determinat segment de la població el ritus funerari habitual, i finalment la reducció de les importacions mediterrànies i la seva utilització com a elements de prestigi per part de l'aristocràcia. Aquestes característiques apunten que les societats ibèriques de l'ibèric antic, influïdes per l'arribada de comerciants grecs i fenicis a les costes de la Península, podrien haver tingut un sistema de govern basat en el cabdillatge (Sanmartí, 2001, 112).

Així doncs, una hipòtesi seria que hi hauria clans més destacats que haurien incorporat un gran nombre de llinatges emparentats i subordinats, tot seguint un sistema de relacions gentilícies. Les relacions de clientela de base gentilícia (basades en relacions parentals) eren un dels fonaments ideològics essencials de l'articulació social. Les relacions gentilícies es basen en la jerarquització de llinatges i la desigualtat hereditària, fomentant un accés privilegiat a les fonts de riquesa als llinatges dominants. Això legitimava el sistema de desigualtat, estipulant una relació privilegiada dels llinatges dominants amb el món sobrenatural. Això es veu en el món funerari, amb una forta polarització social ja des del segle VI-IV aC, que indicaria que els llinatges dominants tenien una relació privilegiada amb les forces sobrenaturals que els haurien permès imposar-se al conjunt de la comunitat (Sanmartí, Plana i Martín, 2016, 123).

No obstant això, se suposa que durant l'ibèric antic el sistema sociopolític estava menys centralitzat i que el poder estava més repartit territorialment. La jerarquització dels llinatges dominants era menys profunda, tot i que hi va haver una emergència de l'aristocràcia i el sistema ideològic amb el qual es basava. Així doncs, es conserven més necròpolis d'aquest període, cosa que indicaria que hi hauria més assentaments de la mateixa importància.

6. IBÈRIC PLE (400-200 aC)

6.1 EL POBLAMENT

Durant l'ibèric ple hi va haver una ocupació més intensa del territori i una organització més jerarquitzada dels diferents assentaments. En l'àrea indigeta, Aurora Martín (2005, 329) distingeix tres territoris: el territori colonial, el territori d'Ullastret i el territori meridional (Fig.9). El territori colonial es correspondria a l'actual zona de l'Alt Empordà, caracteritzat per la forta presència dels assentaments grecs d'Emporion i Rhode. Els dos hàbitats més importants del període anterior, Peralada i Mas Castellar de Pontós, s'havien fortificat durant el segle V aC, però en començar l'ibèric ple, a principis del segle IV aC, la muralla de Mas Castellar es desmantellà de forma intencional i Peralada s'abandonà com a hàbitat cap al 300 aC. Aquest fenomen es relaciona amb el màxim desenvolupament dels dos assentaments grecs en el territori.

En aquesta zona septentrional l'hàbitat indígena s'assentà al vessant de la serra de Rodes: Puig de l'Àliga a Roses, Ca n'Isac a Palau Saverdera i Puig Castellar a Vilajuïga; o en turons de poca altura sobre la plana o el litoral: Puig de la Perdiu a Bàscara o la Muntanya Rodona a l'Escala. Al pla gairebé no es coneix cap hàbitat però sí camps de sitges: Creixell, Ermedàs, Llampaias o Saus, amb ocupacions temporals relacionades amb els treballs agrícoles. També es coneixen dos nuclis d'activitats econòmiques especialitzades: Mas Castellar de Pontós, que es dedicava a tasques de producció i comercialització agrícola, amb una estreta relació funcional respecte a Empúries; i la terrisseria de la Creu de Felines (Martín, 2005, 329-330).

Pel que fa al territori d'Ullastret, es caracteritza per la coexistència de dos grans assentaments separats per 400 m que haurien actuat de manera complementària. L'*oppidum* del Puig de Sant Andreu, per la seva situació en un lloc elevat i la fortificació sembla haver-se consolidat com a lloc central, en el qual es concentraria el poder polític i religiós. En el seu moment de màxim desenvolupament Ullastret va arribar a tenir 13 ha, més de 8 ha al Puig de Sant Andreu i més de 5,5 ha a l'Illa d'en Reixac (Martín, 2005, 330) A més, el territori de l'*oppidum* d'Ullastret també constava d'una àmplia ocupació estable extra murs entre els segles IV i III aC, vinculats a una activitat artesanal, tal com mostra la presència d'un forn metal·lúrgic o diversos magatzems de ceràmica. També estava ocupada la zona rural d'entre 3 i 5 km de l'*oppidum*, amb un hàbitat dispers vinculat en gran mesura a l'explotació agrícola. Es tracta d'establiments dispersos de talla

reduïda tipus granja o assentaments més grans que es podrien correspondre a un hàbitat obert agrupat de dimensions modestes. Tot això mostra la complexa estructura i organització d'Ullastret, amb barris exteriors i espais d'explotació econòmica situats al voltant dels grans eixos de comunicació, que coincideix amb el moment de màxim creixement i desenvolupament de l'*oppidum*, sobretot durant els segles IV i III aC (Plana i Martín, 2005, 348-352).

D'altra banda, hi ha altres assentaments més allunyats que també s'inclouen dins del territori d'Ullastret, és el cas de l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis, a 19 km d'Ullastret. El seu màxim desenvolupament seria a inicis del segle IV aC, coincidint amb l'expansió del territori d'Ullastret. A més, seguint el curs del Ter, es troben dos poblats més modestos com el de Sant Grau, a Sant Gregori i Puig d'en Carrecia, a Canet d'Adri i més a l'interior el poblat de Mas Castell de Porqueres, també en auge des del segle IV aC, en el límit més occidental del territori d'Ullastret. Finalment, la costa també estava ocupada per un seguit de poblats separats per entre 5 i 8 km sobre penya-segats en la línia litoral com els de Sant Sebastià de la Guarda a Palafrugell o el Castell a Palamós (Martín, 2005,332-333).

El límit sud del territori d'Ullastret el marquen les Gavarres, més enllà hi hauria el territori meridional, entre les valls dels rius Onyar i Ridaura, des del sud de l'actual Girona fins a la costa es coneixen quatre poblats en altura: Puig de Can Cendra a Estanyol, Puig d'en Rovira a Quart, Puig del Castell a Cassà de la Selva i Plana Basarda a Solius. En aquest territori els camps de sitges també són abundants, mostrant la importància cerealística del territori (Martín, 2005, 333-334). Així doncs, els assentaments de l'interior, d'economia bastant agrícola i ramadera, en molts casos es van emplaçar en els primers contraforts dels sistemes muntanyosos que envolten la plana, ocupada per extensos sitjars i per petits establiments de caràcter agrari. L'ocupació en aquestes zones s'ha d'entendre pel control dels passos cap a territoris veïns o per l'explotació intensiva de recursos. També hi ha altres jaciments a la costa com el Fortim (Sant Feliu de Guíxols), l'Agulla de Polla (Tossa de Mar), Castell Barri (Calonge), Puig Castellet (Lloret de Mar) o Montbarbat (Lloret de Mar/ Maçanet de la Selva) (Codina, Martín i Prado, 2019, 38).

6.1.1 L'urbanisme

A partir del segle IV aC, amb l'ibèric ple, es produí una diversificació i jerarquització de l'hàbitat i començà un procés d'organització de l'espai amb trames urbanístiques regulars i espais públics i de circulació (Belarte, 2010, 323). En general, els assentaments ibèrics

es caracteritzen per la seva localització majoritàriament dalt o en els vessants dels turons, l'elecció de llocs amb bones defenses naturals, la seva fortificació, i la distribució de cases en filades compartint parets mitgeres (Belarte, 2008, 177).

La regularitat i l'ordenament de la trama urbana estava condicionada per l'emplaçament dels poblats. Per exemple a l'Illa d'en Reixac l'assentament s'organitzava a partir d'una trama urbana ortogonal que s'adaptava a l'orografia del terreny amb certes curvatures en els carrers. Hi havia un eix de circulació central a través del qual sortien carrers més o menys regulars que definien les diferents illes de cases (Fig. 10). En canvi, al Puig de Sant Andreu (Fig. 11), on l'elevació és més acusada, l'estructuració era en terrasses definides per carrers longitudinals i paral·lels situats a diferents nivells (Martín *et al.*, 2010, 94-96). A Sant Julià de Ramis (Fig. 12) durant aquest període queda fixat l'urbanisme a partir de dos carrers llargs i paral·lels i d'altres perpendiculars, adaptats a la topografia del terreny, amb cases regulars disposades a banda i banda del carrer (Burch, Nolla i Sagrera, 2010, 122).

En poblats de dimensions més petites es configuraven entorn un únic carrer o plaça, al voltant del qual se situaven els habitatges. Per exemple a Puig del Castell (Cassà de la Selva) l'estructuració era a partir d'un carrer central amb edificacions a banda i banda (Fig. 13) i el poblat de Montbarat (Lloret de Mar/ Maçanet de la Selva) també estava organitzat entorn de carrers de traçat irregular, adaptats al terreny, amb cases de planta rectangular. D'altra banda, en el Puig d'en Rovira (Quart) es van identificar un parell de carrers amb cases de planta rectangular, disposades seguint els desnivells del terreny i també una plaça, com la de Puig Castellet (Lloret de Mar), que actuava com a espai vertebrador del poblat (Codina, Martín i Prado, 2019, 41) (Fig. 14).

Pel que fa a l'evacuació i l'aprovisionament d'aigua, en alguns assentaments, com el Puig de Sant Andreu i Puig Castellet, s'han trobat canalitzacions que servien per conduir les aigües dels teulats i els carrers cap a l'exterior a través d'obertures de desguàs en les muralles (Codina, Martín i Prado, 2019, 47). També destaca l'aprovisionament d'aigua al Puig de Sant Andreu a partir de tres cisternes de tipus hel·lenístic, de planta el·líptica amb revestiment *d'opus signinum*, paviment hidràulic i un sistema de coberta construïdes al segle III aC (Fig. 15), que substitueixen les tallades a la roca de fases precedents (Codina *et al.*, 2015, 960), semblants a les documentades a Castell (Palamós). En altres casos, com també en el Puig de Sant Andreu o a Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro), també es van construir reservoris d'aigua tallats a la roca.

6.1.2 L'hàbitat

Durant aquest període van continuar les tècniques constructives anteriors, caracteritzades per cases de planta rectangular amb sòcols de pedra i parets de tàpia, compartimentades en una, dues o tres estances. Però durant els segles IV i III aC la complexitat augmentà i aparegueren cases amb més superfície i compartimentació (Belarte, 2010, 323).

En general, la forma de les cases estava condicionada per les condicions topogràfiques dels assentaments i normalment estaven organitzades en filades i compartien parets mitgeres. Belarte (2008, 179) distingeix a grans trets dos tipus de casa. Les cases més simples tenien al voltant de 40 m² i un sol espai multifuncional, o dos o tres àmbits que dividien l'espai en una avantsala (àrea de treball), una sala principal (àrea residencial) i el fons (magatzem). Les cases complexes que sorgiren durant l'ibèric ple, en canvi, són més grans, entre 40 i 300 m² i estaven subdividides en quatre o més àmbits que actuaven com a espai de cuina, espais de representativitat, espai d'emmagatzematge, zona de moldre, zona d'activitats artesanals, àrees de descans i espais rituals. A més, hi solia haver un pati central que actua com a vertebrador de l'espai i passadissos per accedir als diferents àmbits.

Així doncs, a partir de mitjans del segle IV aC apareixen un seguit d'edificacions que es diferencien de la resta per les seves dimensions, estructura interna, arquitectura i acumulacions de béns de prestigi i de representació de poder. Aquestes edificacions s'interpreten com a residències de les elits.

A Ullastret s'han documentat complexos arquitectònics de més de 800 m², com la zona 14 del Puig de Sant Andreu, formada per dues cases complexes datades del segle IV aC (Fig.16). Aquests edificis se situaven en llocs centrals respecte a la trama urbana i adossats a un tram de muralla. Es caracteritzen per estar organitzats entorn un gran pati, disposar d'un segon pis i per l'existència de diferents àmbits amb un ús especialitzat: espais domèstics, tallers metal·lúrgics, cuines, magatzems i zones de culte privat i de representació de poder. Algunes estances estaven pavimentades amb *opus signinum* i, a més, la construcció d'aquesta casa va implicar la privatització del carrer i l'accés a una de les torres. També s'hi han identificat rituals fundacionals a gran escala, com els dipòsits d'ovicaprins a l'interior de les estances en el moment de construir l'edifici o reformar-lo, que també es troben a la zona 15 de l'Illa d'en Reixac. Un altre element característic és l'acumulació de restes pertanyents al ritual d'exhibició de caps tallats i

armes amortitzades d'enemics vençuts i l'acumulació de béns de prestigi. Això fa que aquestes dues cases s'interpretin com a residències de dues famílies extenses relacionades pertanyents a l'aristocràcia que tenia el poder polític del territori (Belarte, 2008, 187-188).

Aquest tipus de cases, però, no només es documenten en assentaments de grans dimensions com Ullastret, sinó també en establiments rurals com Mas Castellar de Pontós, que en aquest període es dedicava a la producció i l'emmagatzematge de gra, tanmateix també tenia una funció residencial, tal com mostra la convivència de cases de tipus senzill amb dues cases grans d'arquitectura complexa, datades del segle III aC (Belarte, 2008, 190).

La casa 1 és de 438 m² i té 8 estances, mentre que la casa 2 té 484 m² i 9 estances i s'insinua una tercera construcció complexa al nord d'aquest habitatge (Fig.17). Les dues cases s'articulen al voltant de patis als quals s'accedeix des del carrer i on destaca la presència de pòrtics columnats. En les diferents estances, s'hi poden identificar funcions especialitzades: zona de cuina i emmagatzematge, zona de moldre, àrea de metal·lúrgia, espais domèstics, etc. Així com indicis d'activitats rituals com un altar de pedra, vasos rituals, restes de gossos cremat o ofrenes d'ovicaprins. A més, la forma d'aquests habitatges complexos recorda als models hel·lenístics, fet que es podria deure a la seva influència per la proximitat amb Rhode i Emporion (Asensio i Pons, 2016, 157-158).

Aquesta realitat arquitectònica més rica i variada també s'evidencia a Sant Julià de Ramis, on durant l'ibèric ple també apareixen espais d'hàbitat més complexos com mostra la construcció d'una casa complexa d'almenys set estances (Burch, Nolla i Sagrera, 2010, 122). No obstant això, en assentaments més petits, com Puig Castellet (Lloret de Mar) no hi ha residències aristocràcies i l'hàbitat es caracteritza per la combinació de cases senzilles i zones comunals (Pons i Llorens, 1991, 100-102).

6.1.3 Les defenses

L'ibèric ple va ser el període de màxim desenvolupament i ampliació dels assentaments, i això també va afectar les seves fortificacions. L'*oppidum* d'Ullastret s'amplià durant la primera meitat del segle IV aC i això va implicar una remodelació de la primera muralla i la construcció d'un nou tram que tanqués les zones nord i est del turó i les incorporés a l'espai urbà (Fig. 18). La defensa també es va complementar amb una nova torre de planta rectangular a l'extrem nord amb una estructura interna buida i compartimentada i les torres preexistents es van modificar per torres amb paraments rectilinis. L'estructura de

la muralla era de doble parament, un d'intern i un d'extern paral·lels, amb un farcit interior amb pedres irregulars petites i mitjanes barrejades amb terra. La seva alçada devia ser d'uns 8 m i les torres segurament sobresortirien dels paraments. A l'Illa d'en Reixac també hi havia una muralla cap a mitjans del segle IV aC semblant a la del Puig de Sant Andreu (Martín *et al.*, 2010 97).

Les portes se situaven en els punts estratègics del perímetre. Hi havia 5 portes principals, que permetien l'accés de persones i carros, defensades per torres o bastions annexos i amb un passadís d'entrada, i 3 portes secundàries. Destaquen, a les parets de la porta 1, la principal, unes ranures similars a les que es documenten als poblats de Castell (Palamós) i el Puig d'en Rovira (Quart), que actualment s'interpreten com a elements decoratius. A més, al segle III aC s'hi afegí una torre poligonal per monumentalitzar l'entrada a l'*oppidum*. Això reforça el significat del valor simbòlic i de prestigi de la fortificació. També s'ha documentat recentment l'existència d'un fossat defensiu, tallat a la roca, que transcorre en paral·lel a la muralla a una distància d'uns 10 m, en alguns punts la seva amplada arriba als 15 m i té una profunditat superior als 4 m. La pedra que s'extreia en la construcció del fossat era utilitzada per construir la muralla (Prado, 2010, 570-578).

La varietat tipològica i la complexitat dels diferents elements defensius del Puig de Sant Andreu mostren la influència mediterrània de grecs i púnics, segurament afavorida per les relacions amb els assentaments grecs de Rhode i Emporion.

A mitjans del segle V aC també es va produir una primera reforma en la muralla de Sant Julià de Ramis, que va patir una remodelació general a mitjans del segle IV aC (Fig. 19). La zona d'hàbitat es va estendre fins a la zona meridional, protegida per una muralla i amb una superfície de 3 ha. Aquesta obra més potent i sòlida va durar fins al darrer terç/quarter del segle II aC, però tot i així van continuar els problemes causats per les esllavissades (Burch, Nolla i Sagrera, 201, 167).

Un altre exemple de fortificació que destaca és la del Puig d'en Rovira (Quart), fortificat amb una muralla. El tram del costat de ponent és groller, fet amb grans blocs de calcària sense treballar, mentre que el tram oriental s'assembla al del Puig de Sant Andreu i l'angle nord-est té un aparell ciclopi, de pedres rectangulars perfectament escairades. En aquest punt és possible que hi hagués una torre de defensa. A més, a la part externa del costat

nord hi ha unes edificacions que podrien ser el complement a la muralla per a la defensa d'aquest sector.

Pel que fa a altres assentaments més petits del territori, igual que en el període anterior, també es fortifiquen aprofitant les condicions naturals del terreny. Les fortificacions al cim d'elevacions encerclaven la zona ocupada amb muralles, com al Puig del Castell a Cassà de la Selva, on s'ha documentat una muralla amb contraforts o Puig Castellet (Lloret de Mar), delimitat per tres panys de muralla als quals s'adossen els espais tancats. També destaca l'accés, que igual que en els assentaments més grans està protegit amb un passadís en angle recte i una torre. Al poblat de Montbarbat (Lloret de Mar/ Maçanet de la Selva) també s'hi ha trobat una torre de planta rectangular (Codina, Martín i Prado, 2019, 37).

Finalment, en un moment on es va consolidar la fortificació dels assentaments ibèrics com és l'ibèric ple, amb l'ampliació i reforçament de les muralles d'assentaments com Ullastret i Sant Julià de Ramis, contrasta el desmantellament del sistema defensiu del poblat fortificat de Mas Castellar de Pontós entre el 400 i el 375 aC (Pons, Asensio, Bouso i Fuertes, 2005, 364).

6.2 ORGANITZACIÓ TERRITORIAL I ESTRUCTURA POLÍTICA I SOCIAL

Segons alguns autors durant l'ibèric ple es consolidà una estructura jeràrquica dels assentaments en el territori indiget. Maria Carme Belarte (2008, 177), estableix el següent patró d'assentament per a la costa catalana durant l'ibèric ple:

- Grans jaciments d'entre 5 i 10 ha. Són considerats capitals per a la seva mida, densitat d'ocupació, planificació urbanística, fortificació, capacitat d'emmagatzematge i presència d'edificis públics, activitats econòmiques i béns importats.
- Poblat d'entre 2 i 3 ha. També estan fortificats i densament poblats amb activitats artesanals i béns de qualitat importats.
- Assentaments de menys de 1 ha amb funcions diferents:
 - Ciutadelles: llocs residencials fortificats on hi vivia gent d'alt estatus i no hi ha edificis públics.
 - Poblat: assentaments de traçat urbanístic senzill, sense fortificar, tot i que sovint estan envoltats per un mur, ubicats dalt d'un turó per controlar el territori.

- Assentaments rurals: normalment sense fortificar i especialitzats en activitats econòmiques.
- Població rural dispersa.

Aquest esquema aplicat al territori indiget implicaria que Ullastret, amb un important urbanisme, arquitectura i fortificacions i unes 15 ha seria la capital del territori; alguns assentaments de mida mitjana d'entre 2 i 4 ha serien l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis, Puig d'en Rovira (Quart), Mas Castell (Porqueres) i Montbarbat (Lloret de Mar/ Maçanet de la Selva), així com Mas Castellar (Pontós) com a assentament especialitzat en la gestió d'excedents cerealístics. Finalment, també hi hauria hàbitats fortificats inferiors a 1 ha, per exemple Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell), Castell (Palamós), el Fortim (Sant Feliu de Guíxols) o Puig Castellet (Lloret de Mar) a la costa; o Puig del Castell (Cassà de la Selva) i Puig de Can Cendra (Bescanó) a l'interior. Això implicaria pels indigets un model d'organització semblant als laietans i cossetans, amb una estructura jerarquitzada estructurada al voltant dels assentaments grans (Ullastret, Burriac i Tarragona) que suposadament controlaven l'organització social, l'ocupació del territori i la seva explotació (Codina, Martín, Prado, 2019, 22).

No obstant això, no es pot distingir la funcionalitat dels assentaments tan sols per la seva mida, ni pel grau de fortificació (la majoria estaven fortificats) així com per l'existència de residències aristocràtiques o objectes d'importació. Falten, per tant, elements per definir Ullastre com a ciutat-capital.

Un dels elements que s'utilitzen per definir Ullastret com a ciutat és la presència d'edificis que per les seves dimensions, complexitat, característiques constructives i troballes, s'han interpretat com a residències de membres de l'elit, com la zona 14 del Puig de Sant Andreu (Santmartí, Plana i Martín, 2016, 124-126). La diversitat de construccions indica la convivència de famílies d'estatus diferent en un mateix assentament. No obstant això, l'hàbitat aristocràtic no era exclusivament urbà. Per exemple, a Mas Castellar de Pontós, interpretat com un assentament d'explotació agrícola, també s'han trobat cases d'estructura complexa.

Aquestes cases es caracteritzen per tenir més de 100 m², elements arquitectònics únics, com paviments amb *opus signinum*, indicadors de riquesa en el material, l'organització al voltant d'un pati central, la presència d'àrees destinades a les pràctiques rituals i la seva ubicació en un lloc important de l'assentament, ja sigui un lloc central o prop de la

muralla, fet que seria una mostra de poder. Segons Belarte (2008, 195) si bé és cert que la grandària de les cases es podria correspondre amb una família extensa i no rica i poderosa, els elements de distinció i estatus que apareixen associats a aquestes estructures, com objectes d'importació o evidències de pràctiques rituals, així com l'apropiació d'espais públics com carrers, reflectiria el poder de les elits en les seves cases. Ara bé, això no implica que aquestes siguin dels caps dels estats que articulen i controlen el territori, sinó que podien pertànyer als membres dirigents dels llinatges gentilicis de la comunitat. En aquestes cases més complexes també destaquen alguns usos comunals, com espais d'emmagatzematge, espais de representació i de producció i capelles domèstiques i a més, en la majoria d'assentaments petits no hi ha cap casa que es ressalti per sobre les altres.

Un altre factor imprescindible per la definició de ciutats i d'estats, és l'existència d'una clara especialització del treball i de professionals del tipus administratiu, militar i sacerdotal, que representarien una nova classe social. En el cas d'Ullastret, la majoria de tallers es troben en l'àmbit periurbà. En el món ibèric sí que hi ha tallers siderúrgics o ceràmics, però no se sap si realitzaven productes més especialitzats i concrets destinats al comerç exterior que no pas a les necessitats quotidianes generals. A més, una part important de la producció continua sent domèstica, tal com demostra l'existència d'alguns espais compartimentats o duals en les cases més simples amb presència d'alguns elements com pesos de telers o forns (Pons i Llorens, 1991, 100). Així doncs, no se sap l'estatus dels diferents artesans especialitzats i activitats com la siderúrgia eren desenvolupades sobretot per la comunitat camperola, que no pas més especialitzades.

D'altra banda, tampoc hi ha indicis que aquestes societats realitzessin intercanvis exteriors regits pel mercat. Els intercanvis amb les societats veïnes era una de les prerrogatives de les classes dirigents, per obtenir béns necessaris per mantenir l'estabilitat social (Santmartí, Plana i Martín, 2016, 132). De manera que, si bé és cert que s'ha trobat material d'importació en els assentaments ibèrics, per exemple d'origen grec o púnic, no hi havia mercaders ni cap tipus de mercat organitzat en les suposades ciutats, per tant, no es pot suposar que hi haguessin unes relacions comercials esteses i regulars.

A més, un sistema estatal suposa l'apropiació per part de l'aristocràcia d'un excedent pel manteniment del sistema administratiu i els especialistes. Un sistema socioeconòmic on els camperols pagaven un tribut per mantenir els membres dels llinatges privilegiats i l'aparell institucional i administratiu (Santmartí, 2009, 156). Els nombrosos camps de

sitges localitzats arreu de les planes de l'Empordà, el Gironès i la Selva indiquen l'existència d'un sistema d'emmagatzematge de l'excedent agrícola, però no es poden definir les relacions socials de producció a partir de la documentació arqueològica disponible i aquestes podrien tenir més a veure amb la subsistència de la comunitat que habita el territori i els intercanvis amb les comunitats veïnes que no pas amb el pagament de tributs per sostenir un estat.

També costa de documentar l'existència d'edificis públics que es puguin relacionar amb una administració, ja que aquests són molt semblants als edificis residencials. A més, en assentaments més petits les funcions públiques es devien desenvolupar en edificis domèstics o comunitaris (Belarte, 2008, 195). Així doncs, l'única evidència que es podria relacionar amb l'existència d'una administració de caire estatal és l'ús de l'escriptura, que si bé és cert que es difon sobretot a partir del segle IV aC, no és suficient per confirmar l'existència d'un estat i sembla que serviria més per a les transaccions econòmiques que no per a tasques administratives (Sanmartí, 2009, 153).

L'existència de diferències socials i de possibles grups dirigents en la societat es poden deduir a partir de l'anàlisi del món funerari. El problema en el món ibèric és que hi ha molt poques tombes localitzades. Així doncs, en la societat ibèrica, hi hauria algun codi social que atribuïa un tractament diferenciat en l'enterrament d'una part de la població, que també tindria una relació especial amb el món sobrenatural. El món funerari mostra una forta polarització social ja des de l'ibèric antic, però a partir del segle IV aC es redueixen encara més el nombre de necròpolis. Això permetria pensar que durant el període ibèric antic el poder estava més repartit entre diferents clans, mentre que en els segles IV-III aC es va concentrar en determinats llinatges, els quals potser, gràcies a l'administració cada vegada més complexa, dominaven territoris més amplis (Santmartí, Plana i Martín, 2016, 121-123). Els mateixos autors també defensen que l'existència de necròpolis només a prop dels grans nuclis de poblament com Burriac i Ullastret (amb la necròpolis de Serra a 1 km del Puig de Sant Andreu) a partir del segle IV aC reafirmen el seu paper com a capitals d'un estat i això explicaria perquè al voltant del 200 aC, amb l'eliminació de les estructures socials indígenes, ja no es troben tombes ibèriques. Però això es pot deure a altres factors com el fet que eren nuclis amb més població, i per tant amb més percentatge de gent enterrada, o per la falta de conservació de les necròpolis i la manca d'excavacions perifèriques en altres assentaments.

El món funerari també serveix per introduir el factor de la ideologia i el món sobrenatural com a elements legitimadors de l'estructura social. Així doncs, en la societat ibèrica, hi hauria algun codi social que atribuïa un tractament diferenciat en una part de la població, que també tindria una relació especial amb el món sobrenatural. En una societat jerarquitzada la religió ha de tenir un paper cabdal en la cohesió social i el suport a poder polític a través de la ideologia (Gracia, 2005, 212). En aquest sentit, el conjunt de l'acròpolis del Puig de Sant Andreu (Ullastret), format per dos temples *in antis* a la part més alta del turó (Fig. 20), és un dels únics conjunts religiosos comunitaris identificats al nord-est de la península Ibèrica més enllà del culte en l'àmbit domèstic, juntament amb les restes interpretades com un temple en la plataforma superior de Castell (Palamós). No obstant això, aquest tipus d'edificacions no són gaire habituals en l'àrea indigeta i semblen deure's a una influència hel·lenística (Codina, Martín i Prado, 2019, 54-55).

A més, en el món ibèric no hi havia una religiositat unificada, sinó que el que destaca és la presència d'espais religiosos dins d'algunes cases. Aquestes construccions, però, solen ser iguals arquitectònicament i constructivament que la resta d'edificis del poblat i tan sols s'identifiquen per la presència d'elements com enterraments infantils, sacrificis d'animals i objectes de caràcter ritual. En aquests espais religiosos en l'àmbit domèstic era el cap del clan el que executava la funció religiosa. A partir de les dades arqueològiques es pot determinar la singularitat d'aquests espais, però no la seva transcendència comunitària o cívica. La interpretació que se'n proposa és la d'una estructura de prestigi vinculada a un personatge amb poder i rellevància dins del poblat (Domínguez, 1997, 394). Algunes interpretacions argumenten que aquests espais de culte en l'àmbit domèstic durant l'ibèric ple es projectaven sobre tota la comunitat configurant un culte cívic, però l'existència d'espais religiosos comunals també es podria correspondre a una organització de tipus gentilícia-clientelar on la família que regenta l'espai proporciona l'espai de culte, i en cap cas hi ha proves de l'existència d'una classe sacerdotal.

En definitiva, es desconeix la naturalesa precisa de les institucions del poder ibèric, sobretot si seria un poder personal, així com les relacions socials de producció. L'element clau no és el territori, sinó la comunitat articulada per unes relacions de parentiu, reals o suposades, que es manifesten en l'estructura de les necròpolis i els assentaments, reflectint l'estructura de les relacions gentilícies (Sanmartí, Plana i Martín, 2016, 129).

No obstant això, el model que alguns autors, com Sanmartí (2009, 153) proposen pel territori indiget durant l'ibèric ple és el de l'existència d'una entitat política de certa amplitud territorial dirigida des del nucli central d'Ullastret, que destaca per les seves dimensions i suposades funcions administratives, així com per la presència d'elements simbòlics vinculats al poder. La implantació d'un sistema sociopolític més centralitzat en el període ibèric ple no hauria comportat la desaparició dels llinatges aristocràtics locals, sinó la seva subordinació i un pacte de clientela amb els llinatges que dominaven els centres polítics. Les elits d'aquestes societats controlarien un aparell institucional i militar que, juntament amb la ideologia legitimadora, permetria mantenir l'estabilitat de la societat que aquest autor considera pròpia del grau de complexitat dels estats arcaics.

No obstant això, falten indicis arqueològics que permetin confirmar l'existència d'estats en aquest territori en època ibèrica, ja que per exemple no hi ha presència dels professionals administratius, sacerdotals i militars necessaris per a un estat, i tampoc està clara l'existència de ciutats ni d'elits definides com a líders estatals en lloc de gentilicis, ja que el suposat element legitimador, la religiositat, tenia un fort component domèstic.

A més, aquest model no es podria aplicar en la totalitat del territori indiget, sinó només en el territori més pròxim a l'*oppidum* d'Ullastret. Així doncs, en l'anomenat territori colonial, el desmantellament de les muralles de Mas Castellar de Pontós i l'abandonament de l'assentament de Perlada al segle IV aC mostren l'important pes de les colònies gregues d'Emporion i Rhode a la zona, fet que podria haver produït, en aquest territori, un trasllat del poder polític i econòmic dels *oppida* als assentaments grecs del litoral (Martín, 2005, 330). D'altra banda, en el territori meridional hi ha un sistema de producció-comercialització agrícola clar, però encara no es coneix la seva relació amb Ullastret.

Així doncs, tot i que en general s'ha definit el poblament ibèric del nord-est de la Península amb conceptes com "jerarquitzat" i "preestatal", les fonts escrites, en fer referència a la seva organització, tan sols parlen d'estructures tribals i socials (Gracia, 2005, 204-205). A més, no es pot analitzar la cultura ibèrica com un únic component territorial i ideològic i falten evidències arqueològiques que permetin confirmar l'existència d'un suposat estat ibèric indiget.

7. IBÈRIC TARDÀ (200-50 aC)

7.1 POBLAMENT

L'ibèric tardà és un període marcat pels conflictes i els canvis geopolítics amb la romanització del territori que acabarà portant a la dissolució de la cultura ibèrica. Així doncs, entre finals del segle III i principis del segle II aC s'abandonaren un seguit d'assentaments ibèrics (Codina, Martín i Prado, 2019, 7) com el Puig de Sant Andreu i l'Illa d'en Reixac d'Ullastret, Mas Castellar de Pontós, Puig d'en Rovira de Quart, Castell Barri de Calonge, Montbarbat de Lloret de Mar/ Maçanet de la Selva o Puig Castellet de Lloret de Mar. Mentrestant, altres assentaments, com l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis, Mas Castell de Porqueres, Puig de Can Cendra de Bescanó, Puig del Castell de Cassà de la Selva, Castell de Palamós i Sant Sebastià de la Guarda de Palafrugell, van perviure malgrat la dispersió de la població en el territori (Burch, Casas, *et al.*, 2010, 174). En aquest context, cal ressaltar que la majoria d'hàbitats costaners es mantenen, i també destaca la fundació d'un poblat ibèric nou, Turó Rodó, a Lloret de Mar (Fig. 21).

El poblat ibèric de Turó Rodó (Lloret de Mar), d'uns 400 m² està situat en un indret aturonat a tocar de mar (Fig. 22). El jaciment va funcionar entre finals del segle III aC i mitjans de l'I aC. És un típic poblat de barrera amb trets absolutament indígenes (urbanisme, tècnica constructiva, materials), tot i que es desenvolupa ja en l'ibèric tardà. Pel que fa al seu urbanisme, s'han identificat 11 cases ubicades al cim de l'elevació disposades al voltant d'un ampli espai sense construccions que es considera una plaça. A més, al sud hi ha quatre àmbits de petites dimensions disposats de manera irregular que semblen espais d'emmagatzematge. Les cases segueixen les característiques típiques dels hàbitats ibèrics, de planta rectangular amb sòcols de pedres lligades amb fang i dividides en dos àmbits, una sala i una avantsala. Finalment, pel que fa a les defenses, el turó consta d'una defensa natural de penya-segats en tres dels seus quatre costats. L'únic costat accessible, el nord, estava defensat per una muralla i l'accés al poblat es realitzava per una entrada en forma de L, típica d'altres assentaments ibèrics. Així doncs, destaca la construcció d'aquest hàbitat fortificat on perviuen els sistemes constructius tradicionals ibèrics en un moment de forta presència romana en el territori (Llinàs, Merino i Montalbán, 2005, 401-409).

En el cas d'Ullastret, els dos hàbitats principals (Puig de Sant Andreu i Illa d'en Reixac) experimentaren una certa decadència a partir de la implantació romana al territori arran

de la Segona Guerra Púnica, fet que es percep en el declivi constructiu (Martín *et al.*, 2010, 101). L'*oppidum* s'abandonà entre l'últim quart del segle III i inicis del segle II aC provocant un augment del poblament rural dispers al seu voltant així com la creació de nous assentaments o el creixement dels anteriors (Plana i Martín, 2005, 351). El procés d'abandonament dels assentaments ibèrics, però, no només afecta els *oppida*. La fi de l'ocupació de Mas Castellar de Pontós es produí al segle II aC, quan també s'abandonaren els principals establiments rurals ibèrics (Pons *et al.*, 2005, 368) com Castell Barri (Calonge), Montbarbat (Maçanet de la Selva/ Lloret de Mar) o Puig Castellet (Lloret de Mar).

A Sant Julià de Ramis, en canvi, l'*oppidum* no va ser desmantellat ni la població va desaparèixer, sinó que les excavacions mostren la continuïtat de la població i la posició privilegiada de l'indret. Per exemple, es documenten reformes en algunes cases durant els dos primers terços del segle II aC, amb hàbitats d'una certa complexitat amb un espai d'accés porticat. Les construccions continuen sent típicament ibèriques però amb la integració d'elements itàlics com *tegulae* i *imbrices* (Burch, Nolla i Sagrera, 2010, 126).

A finals del segle II aC també es referen les muralles del sector nord-oriental i es construí una gran torre poligonal (Burch, Nolla i Sagrera, 2011, 194). Era una obra costosa que es realitzà al mateix temps que es construí un temple de tipus itàlic (Fig. 23), fet que implicaria una gran capacitat econòmica i una voluntat política de la nova aristocràcia governant per a executar aquests projectes. La mà d'obra era indígena, però amb presència de tècnics i artesans itàlics, cosa que evidenciaria la voluntat de mostrar la riquesa de la comunitat i les ganes d'esdevenir ciutadans romans per part de les elits.

Finalment, l'abandonament pacífic que l'*oppidum* sembla coincidir amb el moment de fundació de la ciutat romana de *Gerunda*. El temple va continuar funcionant durant la segona meitat del segle I aC i fins al segle II, definint simbòlicament el territori, fins que va ser abandonat al segle III. També continuaren alguns llocs d'habitació de tipus indígena, però no són freqüentacions continuades (Burch, Nolla i Sagrera, 2011, 172).

Així doncs, el poblament durant l'ibèric tardà va estar marcat per l'abandonament progressiu dels poblats ibèrics i les noves fundacions de les ciutats romanes d'*Emporiae*, *Gerunda*, *Aquae Calidae* i *Blandae* a principis del segle I aC.

7.2 ORGANITZACIÓ TERRITORIAL I ESTRUCTURA POLÍTICA I SOCIAL

L'inici de la presència romana a la península Ibèrica se situa el 218 aC, quan les tropes romanes comandades per Gneu Corneli Escipió van desembarcar a Emporion per atacar les bases cartagineses d'Hispània, fet que marca l'inici de la denominada "romanització". Aquest, però, no va ser un procés uniforme sinó que va tenir desenvolupaments diferents en els territoris habitats pels diferents *populi*. Les evidències apunten que els indigets van col·laborar juntament amb els emporitans amb els romans durant la Segona Guerra Púnica. Aquest fet, però, no sembla que tingués conseqüències observables en els assentaments indigets, on es detecta una continuïtat (Burch, Casas, *et al.*, 2010, 167-169). El canvi vingué un cop acabada la guerra, quan el 197 aC es crearen les dues províncies d'Hispània: la Hispania Citerior i la Hispania Ulterior, incorporant així la península Ibèrica en el territori polític de Roma. Aquest fet inicià una revolta indígena que portà a la repressió del cònsol Marc Porci i Cató.

Va ser a partir de llavors que començà un procés de dissolució de les estructures indígenes i la seva integració dins l'estructura romana, per exemple amb l'obligació de pagar un tribut per a l'explotació de les terres. Això s'aconseguí, en primer lloc, amb l'escapçament de l'antiga aristocràcia indigeta i la creació d'una nova elit, ascendida gràcies al suport a Roma. Així doncs, Roma va substituir les antigues relacions clientelars per noves relacions enaltint les elits de segon o tercer nivell dels *oppida* més petits o perifèrics (Burch, Casas, *et al.*, 2010, 174).

En segon lloc, també es produí una reorganització territorial de la Indigència. El que es registra és un abandonament "pacífic" d'alguns assentaments, com Ullastret, segurament conseqüència d'una imposició arran de la desfeta militar i la continuïtat, sovint expansiva d'altres, sobretot d'alguns assentaments de segon ordre amb funcions centrals com assegurar el control del territori o funcionar com a seus econòmiques de la nova estructura administrativa romana. Així doncs, hi hauria una possible posició preeminent d'assentaments com l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis, Mas Castell de Porqueres o Castell de Palamós, fet que s'evidencia en la tendència a la monumentalització dels seus espais urbans (Burch, Casas, *et al.*, 2010, 175).

Pel que fa a la manera d'emmagatzemar els excedents agrícoles, els assentaments especialitzats en l'acumulació de grans quantitats de cereals, situats a llocs estratègics però no dependents de nuclis urbans van perdre la seva funcionalitat perquè ja no hi havia

una dinàmica econòmica estrictament autòctona, això és el que passà amb Mas Castellar de Pontós. La nova situació política, en canvi, sembla que va promoure la concentració de riqueses en llocs propers als nous centres administratius, com Emporion, o el cas dels camps de sitges del Bosc del Congost, en relació al nucli de Sant Julià de Ramis, així com altres sitges trobades a les planes de la Selva, el Gironès i l'Empordà (Pons *et al.*, 2010, 117). Amb el temps, també es promogué un nou model d'explotació agrícola basat en el sistema de les vil·les (Sanmartí, 2009, 156).

Durant l'ibèric tardà, el model de població canvià amb el trasllat de la població de la muntanya a la plana, en espais més còmodes, amb més aigua, connectats directament a la xarxa de camins i amb un establiment urbà de nova planta dissenyat a la manera romana (Burch, Nolla i Sagrera, 2011, 171). La majoria d'assentaments ibèrics van perdre bona part de la seva població, que es traslladà a les noves ciutats, com *Gerunda*, sobretot les elits indígenes, atretes per la concessió del dret llatí a la ciutat i molts *oppida* van quedar abandonats durant la segona meitat del segle I aC.

En definitiva, el panorama després de la victòria de Cató seria el d'un territori dual i jurídicament diferent, amb una *polis* independent aliada de Roma (Emporion) i una regió, la Indigència, on habitaven els indigets, que es relacionava amb els romans (Burch, Casas, *et al.*, 2010, 177). L'encunyació de la moneda amb la llegenda "*untikesken*" ("dels indigets") evidencia com aquest territori encara es definia com a un territori d'aquest *populi* ibèric durant el segle II aC, identificació que desaparegué amb la fundació de les diferents *civitates* romanes durant el segle I aC.

8. CONCLUSIONS

El territori indiget és un territori amb una gran diversitat d'assentaments coneguts. Una de les característiques d'aquesta zona és la influència hel·lenística rebuda per la seva proximitat a les ciutats gregues d'Emporion i Rhode, fet que es reflecteix en elements del seu urbanisme, hàbitat i defenses, així com en la cultura material.

El poblament va evolucionant des de l'ibèric antic, període del qual tan sols es coneixen uns pocs assentaments ibèrics, a l'ibèric ple, on hi ha una expansió de poblats ibèrics fortificats tant a la costa com a l'interior del territori, i on destaca la jerarquització i suposada centralització de l'organització territorial. Finalment, durant l'ibèric tardà, amb la fundació de les ciutats romanes, l'organització territorial canvià. Els poblats ibèrics es començaren a abandonar i els grans nuclis de població es concentraren en les noves ciutats, mentre que s'incrementà el poblament rural dispers en el territori.

Pel que fa a les estructures sociopolítiques, les fonts escrites no en donen massa informació i se centren sobretot en el període de contacte amb els romans, l'ibèric tardà, per tant, es parteix de la documentació arqueològica per fer-ne interpretacions. Pel període de l'ibèric antic sembla haver-hi consens en què es comença a observar una certa estratificació social i les comunitats estarien organitzades per clans liderats pels llinatges dominants. Per l'ibèric ple, en canvi, alguns autors proposen un model d'estat arcaic indiget amb capital a Ullastret. Aquestes hipòtesis es basen en els estudis espacials, que mostren una forta jerarquització en el territori, amb nuclis de primer, segon i tercer ordre, així com en les diferències socials observades en les necròpolis, les residències de les elits o els béns d'importació. Malgrat això, a dia d'avui manquen evidències arqueològiques que permetin confirmar que els indigets s'articulaven al voltant d'un estat arcaic amb les estructures administratives, militars, religioses i econòmiques que això comporta. Finalment, amb l'ibèric tardà les estructures pròpies de la cultura ibèrica es van dissoldre amb l'escapçament de les elits dominants i la integració de les elits secundàries en les estructures romanes.

En definitiva, el món ibèric és complex i variat, amb característiques diferents en cada territori, i tot que hi ha bastanta informació del territori indiget, encara necessita ser estudiat amb més profunditat, sobretot realitzant més excavacions en extensió en la gran diversitat d'assentaments ibèrics del territori, que sovint tan sols han estat excavats parcialment, per tal de donar-ne una imatge més completa i obtenir-ne més informació.

9. BIBLIOGRAFIA

Almagro, Martín (1950). Las fuentes escritas referentes a Ampurias. *Empúries: revista del món clàssic i l'antiguitat tardana*, 12, 145-235.

Aquilué, Xavier (dir.) (1999). *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996): De l'assentament precolonial a l'Empúries actual*. L'Escala: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries (Monografies emporitanes, 9).

Aranegui, Carmen (1998). La cultura ibèrica ayer y hoy. *Arbor*, 161(635-636), 345-364.

Asensio, David; i Pons, Enriqueta (2016). Manifestacions materials de prestigi i distinció social en les diferents ocupacions del Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà, Catalunya, segles V-III aC). Dins Maria Carme Belarte, Dominique Garcia i Joan Sanmartí (eds.), *Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i a Ibèria: Actes de la VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, del 7 al 9 de març de 2013)*, 151-164. Barcelona: Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona.

Belarte, Maria Carme (2008). Domestic architecture and social differences in north-eastern Iberia during the Iron Age (c. 525-200 BC). *Oxford Journal of Archeology*, 27(2), 175-199.

Belarte, Maria Carme (2010). Techniques de construction et architecture protohistoriques indigène dans le nord-est de la péninsule Ibérique. Dins Henri Tréziny (dir.), *Grecs et indigènes de la Catalogne à la mer Noire: Actes des recontres du programme européen Ramses (2006-2008)*, 319-328. París: Éditions Errance; Aix-en-Provence: Publications du Centre Camille Jullian (Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine, 3).

Burch, Josep; i Nolla, Josep Maria (1995). *Gerunda* i els ausetans: Una qüestió recurrent. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 35, 9-23.

Burch, Josep; Casas, Josep; Costa, Ana; Nolla, Josep Maria; Palahí, Lluís; Rojas, Antoni; Sagrera, Jordi; Vivó, David; Vivo, Jordi; i Simon, Josefina (2010). La síntesi. Dins Josep Maria Nolla, Lluís Palahí i Jordi Vivo (coord.), *De l'oppidum a la civitas. La romanització inicial de la Indigència*, 5-188. Girona: Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona.

Burch, Josep; Nolla, Josep Maria; Sagrera, Jordi (2010). L'oppidum ibèric de Sant Julià de Ramis. Dins Henri Tréziny (dir.), *Grecs et indigènes de la Catalogne à la mer Noire: Actes des rencontres du programme européen Ramses (2006-2008)*, 119-127. París: Éditions Errance; Aix-en-Provence: Publications du Centre Camille Jullian (Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine, 3).

Burch, Josep; Nolla, Josep Maria; i Sagrera, Jordi (2011). *Les defenses de l'oppidum de *Kerunta*. Sant Julià de Ramis: Ajuntament de Sant Julià de Ramis i Universitat de Girona (Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis, 4).

Burch, Josep; i Prat, Marc (2017). El món ibèric en alguns dels territoris del posterior comtat de Besalú. De la formació a la integració del model romà (VI-III aC). *Quaderns de les Assemblees d'Estudis*, 2, 7-20.

Codina, Ferran; Heinrichs, Jens; Lara, Laura; Molinas, Maria; Prado, Gabriel de; i Schün, Frerich (2015). Étude architecturale et archéologique des cysternes de l'oppidum d'Ullastret (Catalgona). Dins Fabienne Olmer i Réjane Roure (eds.), *Les Gaulois au fil de l'eau. Actes du XXXVIIe colloque de l'Association Française de l'Étude de l'Âge du Fer, Montpellier, 8-11 mai 2013*, vol. 2, 957-968. Montpellier: Ausonius Éditions.

Codina, Ferran; Martín, Aurora; i Prado, Gabriel de (2019). *Els ibers indigets*. Girona: Diputació de Girona (Quaderns de la Revista de Girona, 200).

Domínguez, Adolfo (1983). Los terminos "Iberia" e "iberos" en las fuentes grecolatinas: estudio acerca de su origen y ámbito de aplicación. *Lucentum*, 2, 203-224.

Domínguez, Adolfo (1997). Los lugares de culto en el mundo ibérico: espacio religioso y Sociedad. *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 18, 391-404.

Ferrer, Joan (2018). *L'origen i el desenvolupament de les escriptures paleohispàniques*. [Tesi doctoral, Universitat de Barcelona]. Dipòsit Digital de la Universitat de Barcelona. <http://hdl.handle.net/2445/127767>

Fuertes, Maribel.; Merino, Jordi; i Morales, Francesc (2008). El poblament ibèric del Puig del Castell (Cassà de la Selva, el Gironès): Campanyes 2006 i 2007. Dins *Novenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, vol. 2, 159-162. L'Escala-Empúries: Direcció General del Patrimoni Cultural.

Gracia, Francisco (2005). El món ibèric al nord-est peninsular. Panorama actual de la recerca. Dins Oriol Mercadal (coord.), *Món Ibèric als Països Catalans: XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Homenatge a Josep Barberà i Farràs. Puigcerdà, 14 i 15 de novembre de 2003*, vol. 1, 203-215. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans.

Gómez, José María (1999). Los conceptos de "Iberia" e "Ibero" en Estrabón. *SPAL*, 8, 159-187.

Gracés, Ignasi (2005). Ilergets i lacetans occidentals. Deu anys de recerques i algunes propostes de síntesi. Dins Oriol Mercadal (coord.), *Món Ibèric als Països Catalans: XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Homenatge a Josep Barberà i Farràs. Puigcerdà, 14 i 15 de novembre de 2003*, vol.1, 411-439. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans.

Llinàs, Jordi; Merino, Jordi; i Montalbán, Carme (2005). El poblat ibèric del Turó Rodó (Lloret de Mar, la Selva). Dins Oriol Mercadal (coord.), *Món Ibèric als Països Catalans: XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Homenatge a Josep Barberà i Farràs. Puigcerdà, 14 i 15 de novembre de 2003*, vol.1, 401-409. Institut d'Estudis Ceretans.

Martín, Aurora; Buxó, Ramon; López, Joan B.; i Mataró, Montserrat (dir.) (1999). *Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992)*. Ullastret: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret (Monografies d'Ullastret, 1).

Martín, Aurora (2005). Territori i hàbitat al nord-est català en època ibèrica. Dins Oriol Mercadal (coord.), *Món Ibèric als Països Catalans: XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Homenatge a Josep Barberà i Farràs. Puigcerdà, 14 i 15 de novembre de 2003*, vol.1, 323-345. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans.

Martín, Aurora; i Burch, Josep (2006). El poblament ibèric a Girona. Dins Lluís Costa (dir.) i Julià Maroto (coord.), *Història de Girona*, 2a ed., 63-70. Girona: CCG Edicions.

Martín, Aurora; Codina, Ferran; Plana, Rosa; i Prado, Gabriel de (2010). Le site ibérique d'Ullastret (Baix Empordà, Catalogne) et son rapport avec le monde colonial méditerranéen. Dins Henri Tréziny (dir.), *Greco et indigènes de la Catalogne à la mer Noire: Actes des rencontres du programme européen Ramses (2006-2008)*, 89-104. París:

Èditions Errance; Aix-en-Provence: Publications du Centre Camille Jullian (Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine, 3).

Plana, Rosa i Martín, Aurora (2005). L'estudi del territori de l'*oppidum* d'Ullastret (1997-2003). Ocupació *extra muros* i paisatge rural. Dins Oriol Mercadal (coord.), *Món Ibèric als Països Catalans: XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Homenatge a Josep Barberà i Farràs. Puigcerdà, 14 i 15 de novembre de 2003*, vol.1, 347-359. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans.

Pons, Enriqueta; i Llorens, Josep M. (1991). L'organització de l'espai domèstic a Puig Castellet: Lloret de Mar- la Selva. *Cypsela*, 9, 95-110.

Pons, Enriqueta (1994). L'hàbitat a Catalunya durant el primer mil·lenni aC: Els precedents de l'habitació consolidada. *Cota zero*, 10, 9-18.

Pons, Enriqueta; i Pautreau, Jean-Pierre (1994). La nécropole d'Anglès (La Selva, Gérone, Espagne) et les relations Atlantique-Méditerranée à travers les Pyrénées au debut de l'Age du Fer. *Aquitania: une revue inter-régionale d'archéologie*, 12, 353-375.

Pons, Enriqueta (2005). Catalunya a la transició de l'edat de ferro. Zona de pas, època de trasbalsaments humans i canvi cultural. Dins Oriol Mercadal (coord.), *Món Ibèric als Països Catalans: XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Homenatge a Josep Barberà i Farràs. Puigcerdà, 14 i 15 de novembre de 2003*, vol.1, 69-93. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans.

Pons, Enriqueta; Asensio, David; Bouso, Mònica; i Fuertes, Maribel (2005). Noves aportacions sobre la periodització del jaciment de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Dins Oriol Mercadal (coord.), *Món Ibèric als Països Catalans: XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Homenatge a Josep Barberà i Farràs. Puigcerdà, 14 i 15 de novembre de 2003*, vol.1, 361-377. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans.

Pons, Enriqueta; Gonzalo, Carlos; i López, Antonio (2005). El sistema defensiu del poblat ibèric de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà, Girona). Dins Oriol Mercadal (coord.), *Món Ibèric als Països Catalans: XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Homenatge a Josep Barberà i Farràs. Puigcerdà, 14 i 15 de novembre de 2003*, vol.1, 379-392. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans.

Pons, Enriqueta (2006). De l'edat del bronze a l'edat del ferro. Dins Lluís Costa (dir.) i Julià Maroto (coord.), *Història de Girona*, 2a ed., 59-62. Girona: CCG Edicions.

Pons, Enriqueta; Asensio, David; Fuertes, Maribel; Bouso, Mónica (2010). El yacimiento del Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà, Girona): un núcleo indígena en la órbita de la colonia focea de Emporion. Dins Henri Tréziny (dir.), *Greco et indigènes de la Catalogne à la mer Noire: Actes des rencontres du programme européen Ramses (2006-2008)*, 105-118. París: Éditions Errance; Aix-en-Provence: Publications du Centre Camille Jullian (Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine, 3).

Prado, Gabriel de (2010). La fortificación ibèrica del Puig de Sant Andreu (Ullastret, Catalunya): aspectos técnicos, formales y funcionales. Dins Henri Tréziny (dir.), *Greco et indigènes de la Catalogne à la mer Noire: Actes des rencontres du programme européen Ramses (2006-2008)*, 567-580. París: Éditions Errance; Aix-en-Provence: Publications du Centre Camille Jullian (Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine, 3).

Prado, Gabriel de (2017). El Museo Monográfico de Ullastret: génesis y desarrollo de un proyecto innovador. En Carretero, Andrés; Papí, Concha; i Ruiz Gonzalo (eds.). *Actas del V Congreso Internacional de Historia de la Arqueología/ IV Jornadas de Historiografía SEHA-MAN: Arqueología de los museos, 150 años de la creación del Museo Arqueológico Nacional*, 149-160. Madrid: Ministeri d'Educació, Cultura i Esports.

Rafel, Núria; Montero-Ruiz, Ignacio; Castanyer, Pere; Aquilué, Xavier; Armada, Xosé-Lois; Belarte, M. Carme; Fairén, Sara; Gasuli, Pepa; Gener, Marc; Graells, Raimon; Hunt, Mark; Martín, Aurora; Mata, Josep M.; Morell, Núria; Pérez, Arturo; Pons, Enriqueta; Renzi, Martina; Rovira, M. Carme; Rovira, Salvadr; Santos, Marta; Tremoleda, Joaquim; i Villalba, Pepa (2010). New Approaches on the archaic trade in the north-eastern Iberian Peninsula: Exploitation and circulation of lead and silver. *Oxford Journal of Archaeology* 29(2), 175-202.

Ruiz, Arturo; i Molinos, Manuel (1993). *Los iberos: Análisis arqueológico de un proceso histórico*. Barcelona: Crítica.

Sanmartí, Joan (2001). La formació i desenvolupament de les societats ibèriques a Catalunya. *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, 23, 101-132.

Sanmartí, Joan i Santacana, Joan (2005). *Els ibers del nord*. Barcelona: Rafael Dalmau.

Sanmartí, Joan (2009). Dels estats arcaics a la romanització: una perspectiva històrica i evolutiva dels ibers. *Catalan Historical Review*, 2, 145-160.

Sanmartí, Joan (2014). L'estat de coneixement sobre la cultura ibèrica a Catalunya. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 25, 227-260.

Sanmartí, Joan; Plana, Rosa; Martín, Aurora (2016). Les estructures socials en els estats ibèrics de la costa de Catalunya. Dins Maria Carme Belarte, Dominique Garcia i Joan Sanmartí (eds.), *Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i a Ibèria: Actes de la VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, del 7 al 9 de març de 2013)*, 119-136. Barcelona: Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona.

Sanmartí, Joan (2021). Breu història de la investigació. Dins David Asensio, Núria Molist, Gabriel de Prado i M. Carme Rovira (coord.), *L'enigma iber, arqueologia d'una civilització*, 23-31. Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Vivo, Jordi (2015). *Les societats ibèriques de la Hispània Citerior durant els primers anys de romanització (218-133 aC)*. [Tesi doctoral, Universitat de Girona]. Tesis Doctorals en Xarxa (TDX). <http://hdl.handle.net/10803/385283>

ANNEXOS: plantes i plànols

Figura 1. Límits aproximats de la Indigència (Codina, Martín i Prado, 2019, 4).

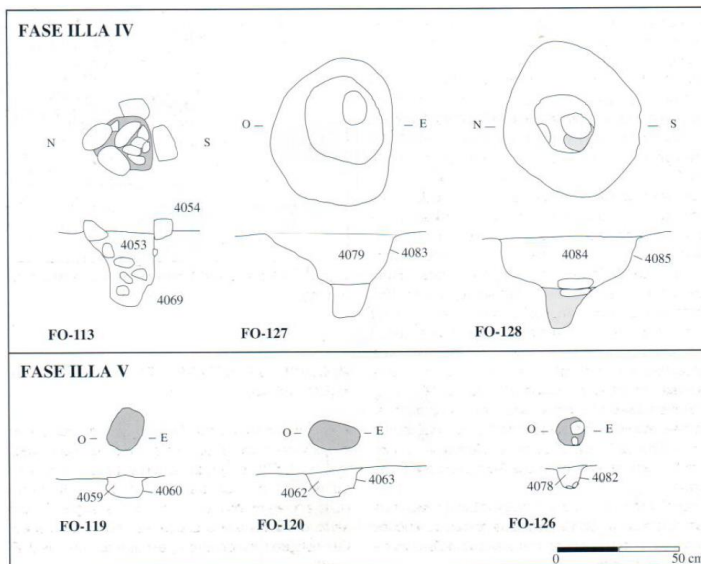

Figura 2. Plantes i seccions dels forats de pal excavats a l'Illa d'en Reixac (Martín, Buxó, López, i Mataró, 1999, 42).

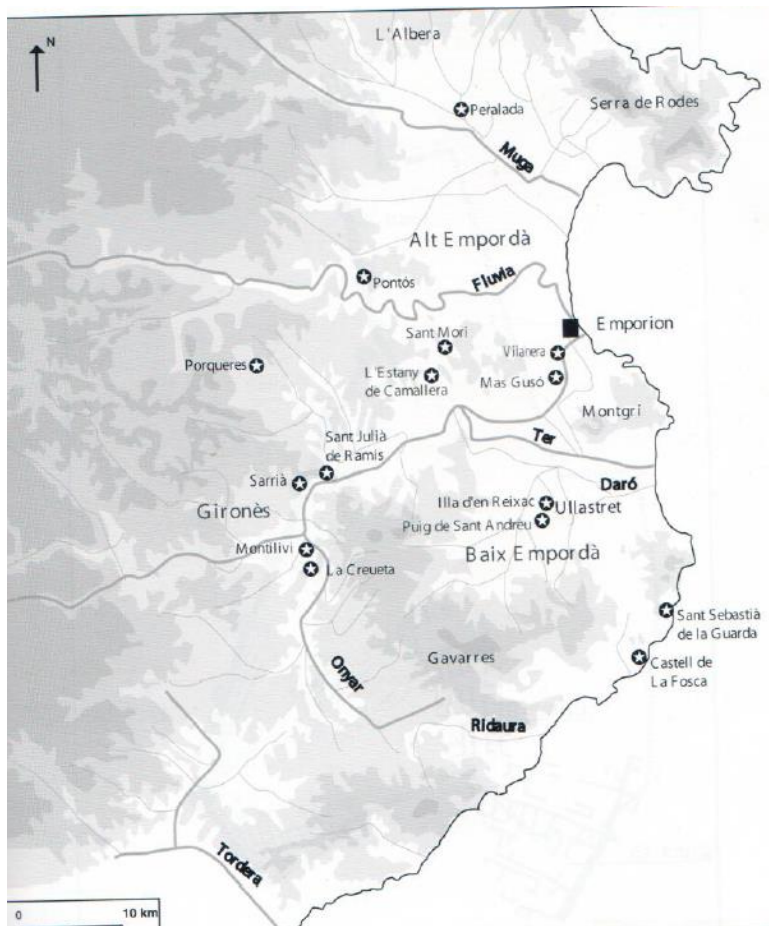

Figura 3. El territori del nord-est català des d'inicis de l'edat del ferro fins a finals del segle VI aC (Martín 2005, 339).

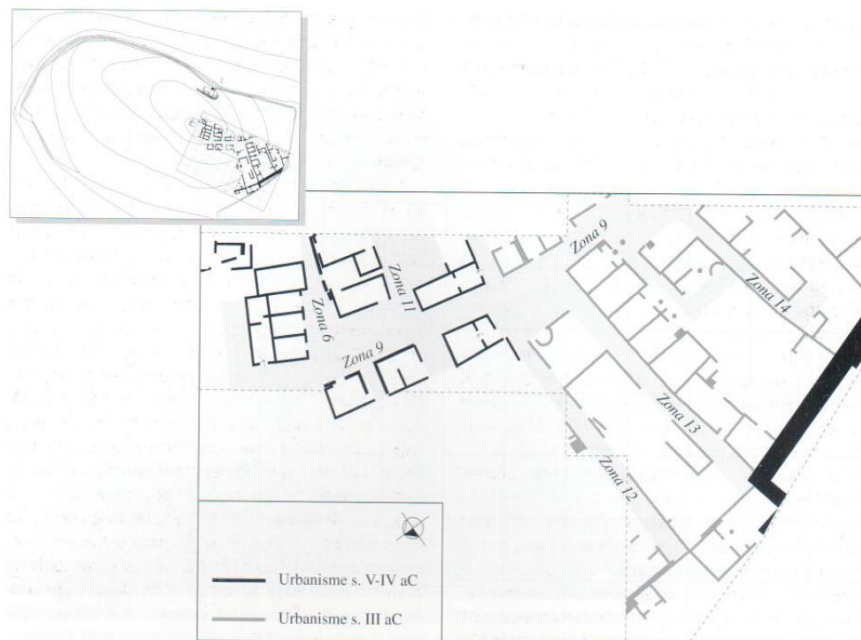

Figura 4. L'urbanisme a l'Illa d'en Reixac (Martín, Buxó, López i Mataró, 1999, 36).

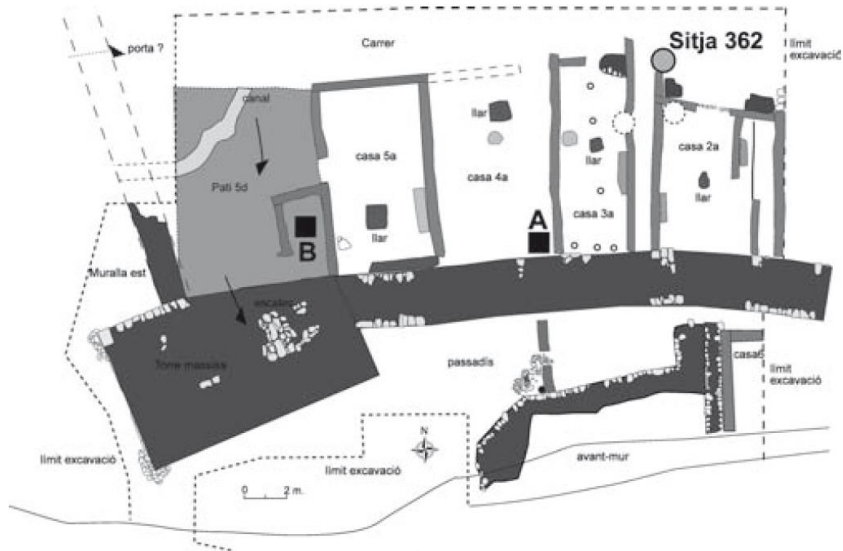

Figura 5. Estructures domèstiques documentades a Mas Castellar de Pontós (Asensio i Pons, 2010, 155).

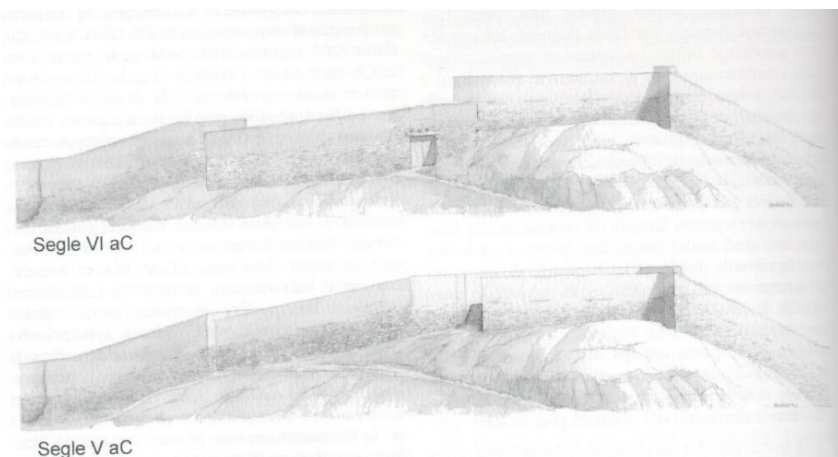

Figura 6. Alçats reconstruïts de les defenses de la zona 2 de Sant Julià de Ramis (Burch, Nolla i Sagrera, 2011, 160).

Figura 7. Dibuix hipotètic de la porta sud-oest del poblat fortificat de Mas Castellar de Pontós. Dibuix de J. Sagrera (Pons *et al.*, 2010, 108).

Figura 8. Vista aèria del Puig de Sant Andreu amb la distribució de les seves torres circulars. Fotografia de F. Didierjaean (Codina, Martín i Prado, 2019, 45).

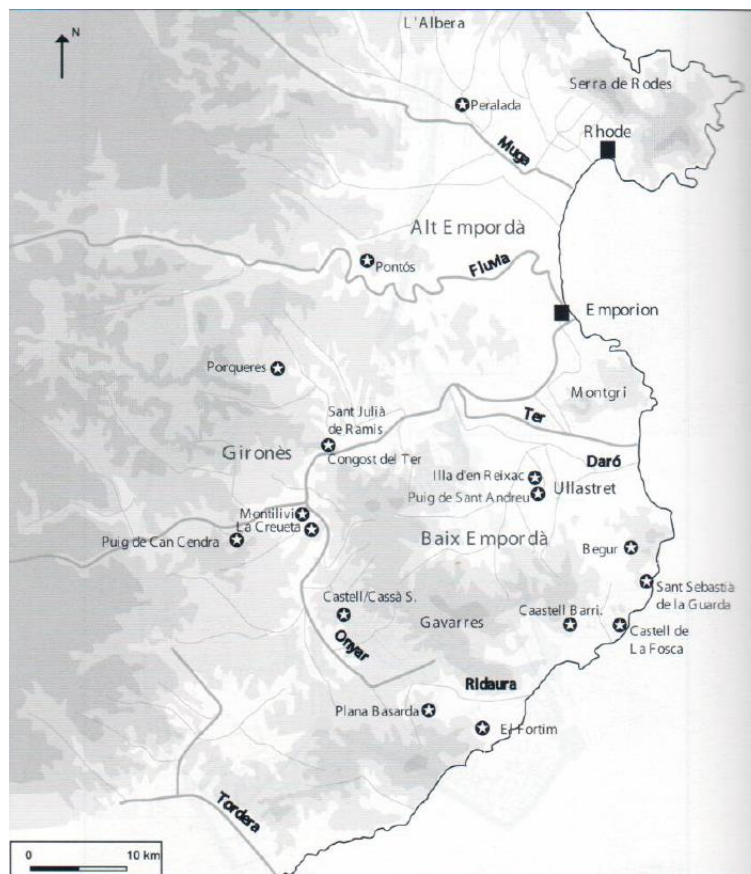

Figura 9. El poblament al nord-est català durant l'ibèric ple (Martín, 2005, 343).

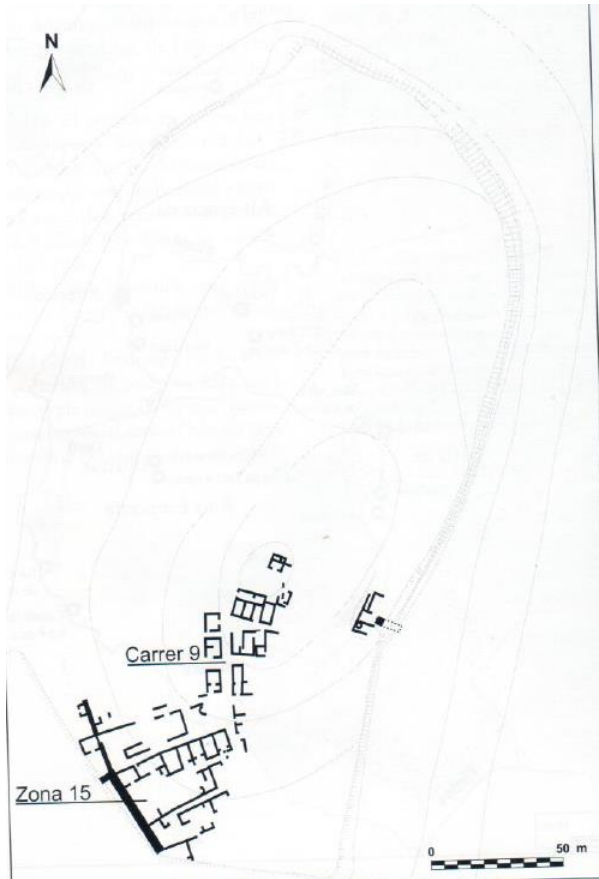

Figura 10. Planta del poblat de l'Illa d'en Reixac (Martín, 2005, 340).

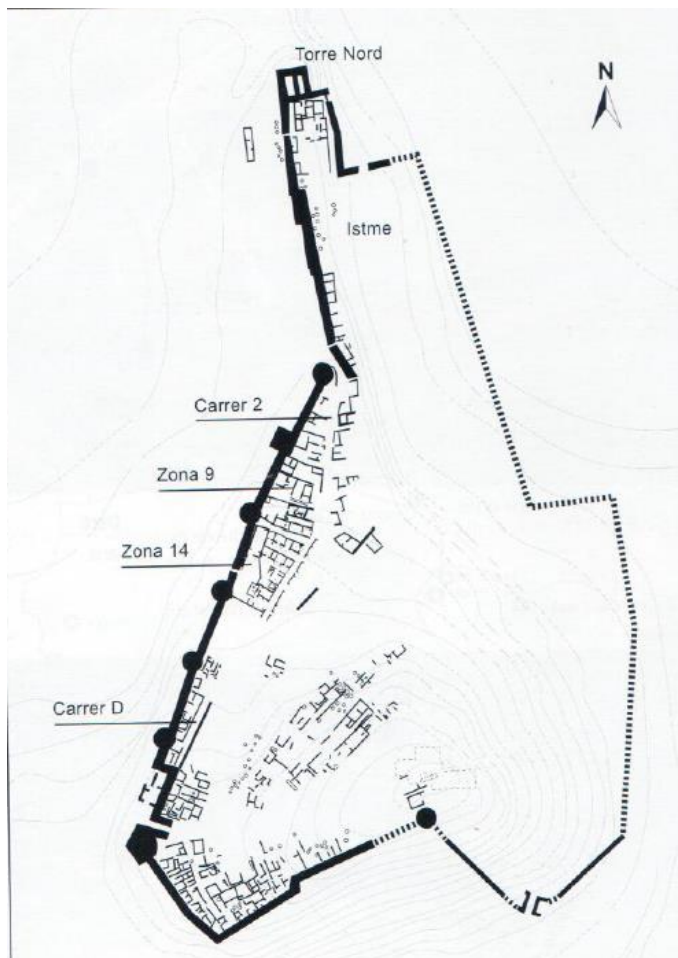

Figura 11. Planta de l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu (Martín, 2005, 341).

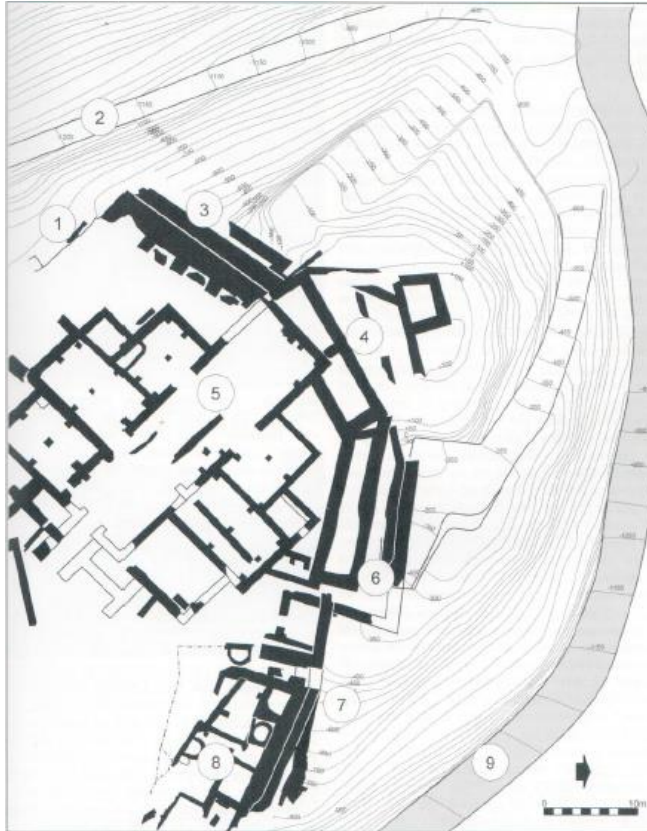

Figura 12. Planta de la zona 2 de l'oppidum de Sant Julià de Ramis (Burch, Nolla i Sagrera, 2011, 20).

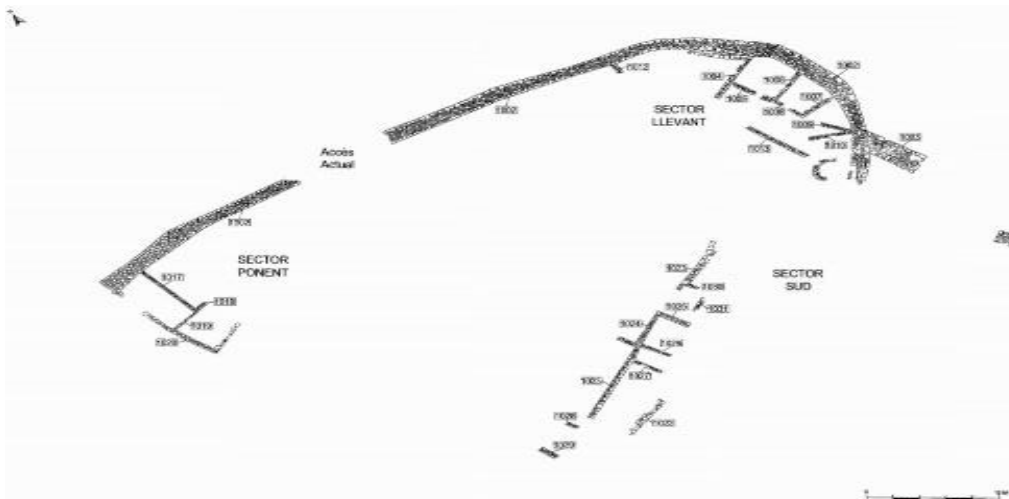

Figura 13. Planta del poblat de Puig del Castell de Cassà de la Selva (Fuertes, Merino i Morales, 2008, 160).

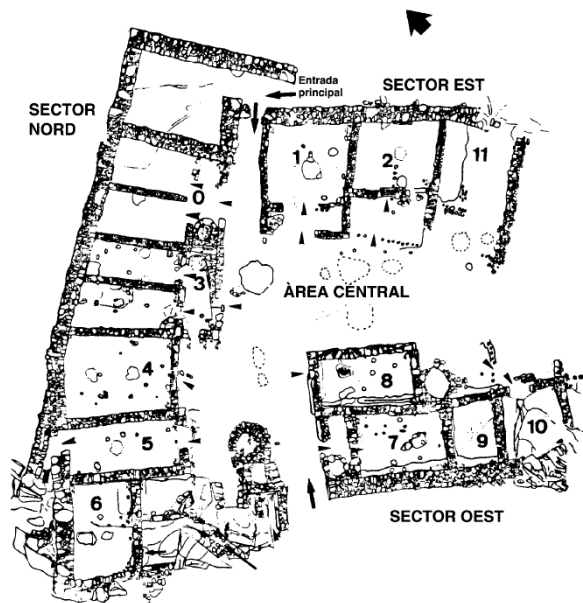

Figura 14. Planta del poblat de Puig Castellet de Lloret de Mar (Pons i Llorens, 1991, 96).

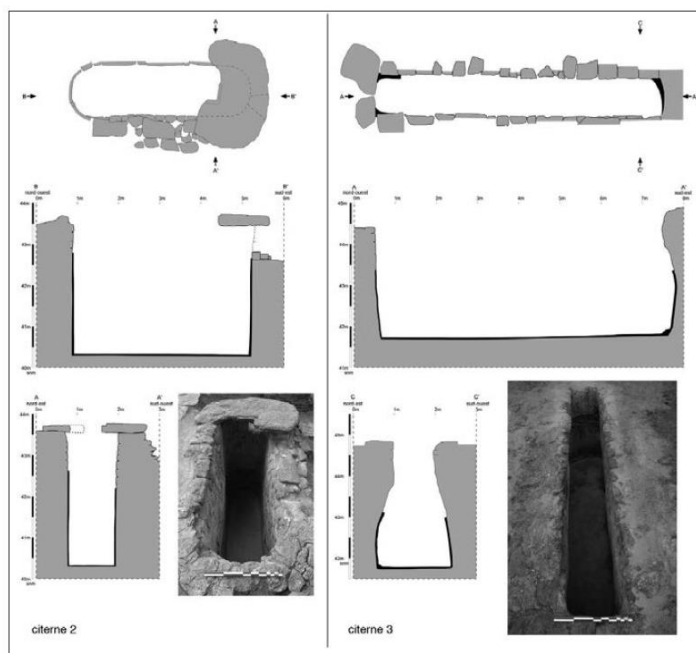

Figura 15. Cisternes 2 i 3 de l'oppidum d'Ullastret (Martín *et al.*, 2010, 100).

Figura 16. Planta de les zones 14, 15 i 25 del Puig de Sant Andreu (Martín *et al.*, 2010, 98).

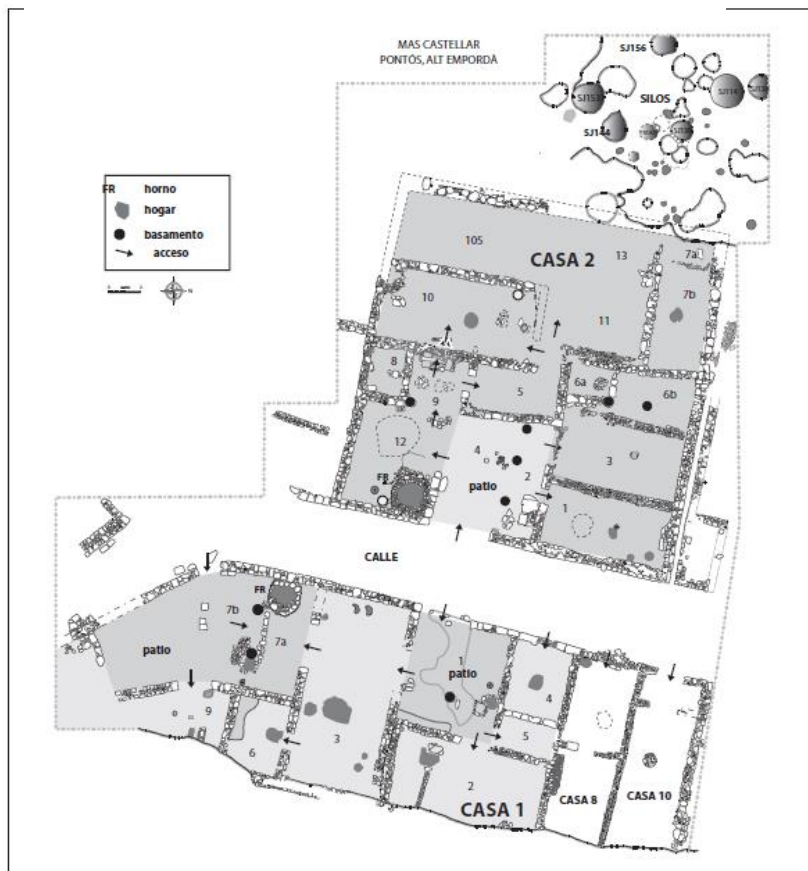

Figura 17. Planta de les cases 1 i 2 de Mas Castellar de Pontós (Pons *et al.*, 2010, 111).

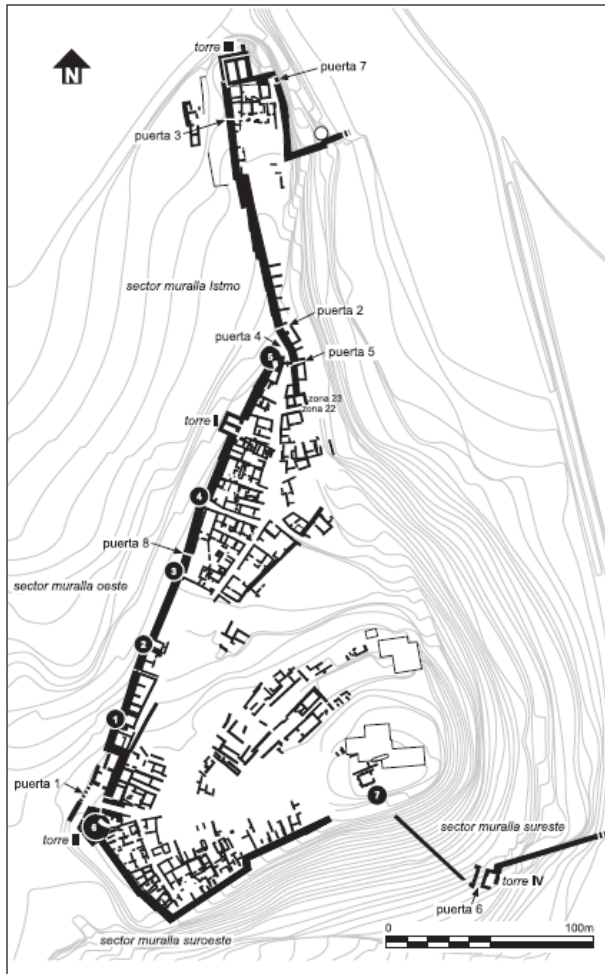

Figura 18. Planta general de l'oppidum del Puig de Sant Andreu amb els seus principals elements defensius (Prado, 2010, 568).

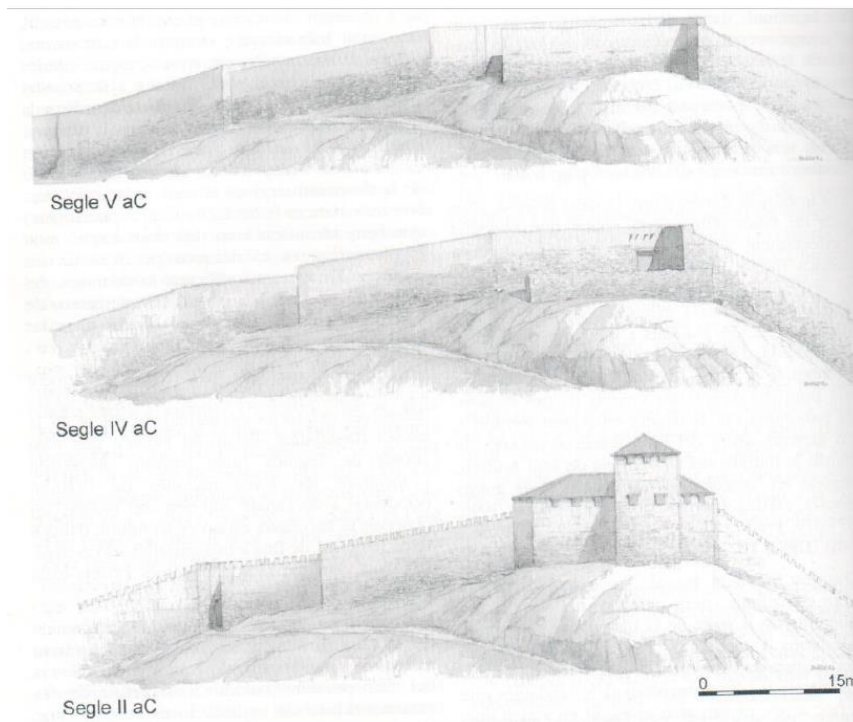

Figura 19. Alçats reconstruïts de les defenses de la zona 2 de Sant Julià de Ramis (Burch, Nolla i Sagrera, 2011, 160).

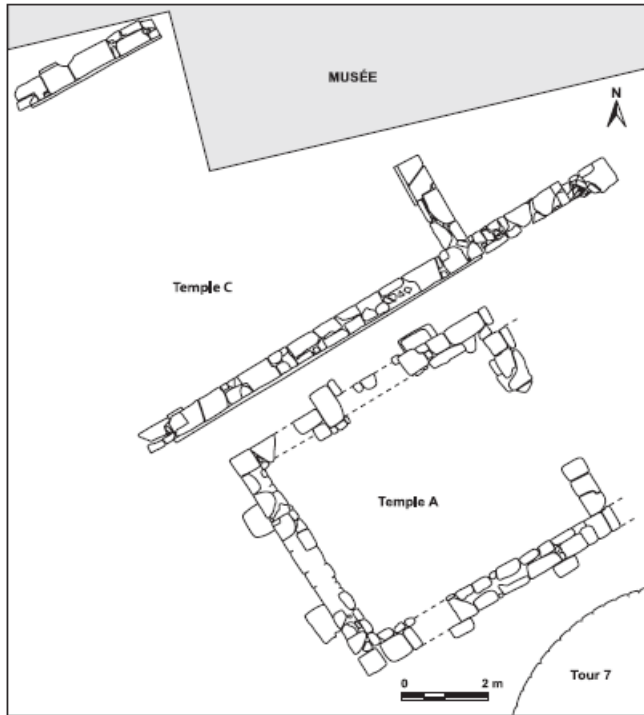

Figura 20. Planta dels temples del Puig de Sant Andreu (Martín *et al.*, 2010, 99).

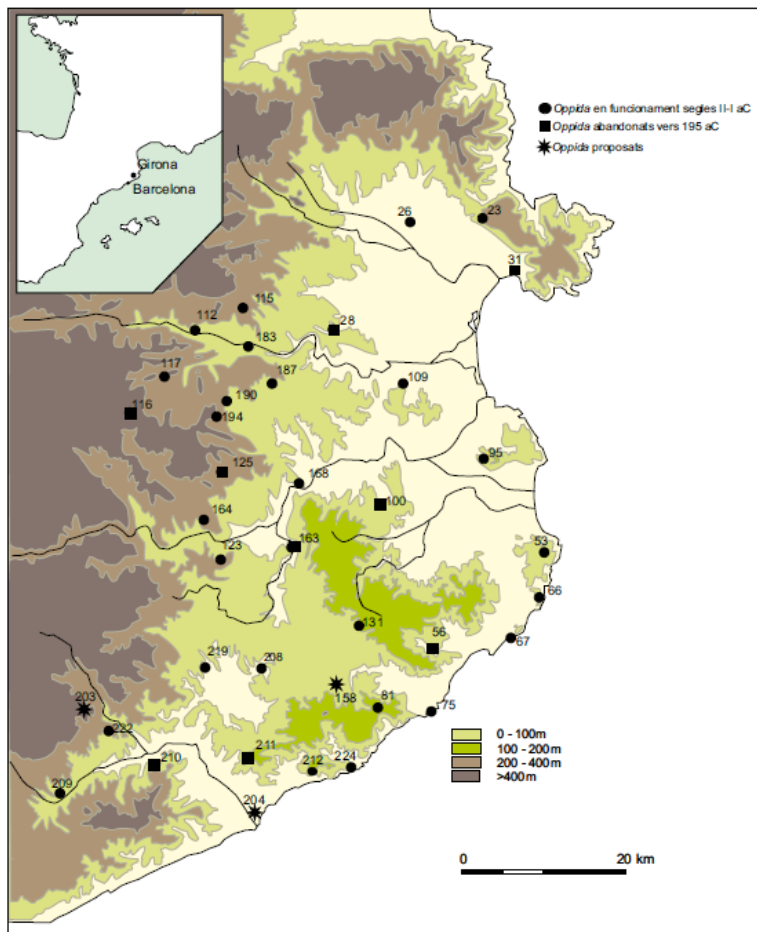

Figura 21. Poblament al nord-est de l'actual Catalunya durant l'ibèric tardà (Burch, Casas, *et al.*, 2010, 28).

Situació dels oppida indigits. S'assenyalen amb un símbol diferent als que s'abandonaren vers el 195 aC: 28 (Mas Castellà), 31 (Rhodé), 56 (Castell Barr), 100 (Puig de Sant Andreu/Tlla d'en Retnac), 116 (La Palomera), 125 (Puig d'en Carrerica), 163 (Puig d'en Rovira), 210 (Moubarbat), 211 (Puig Castellet), aquells que continuaren ocupats: 23 (Puig Castellar), 26 (Peralada), 53 (Castell), 66 (Sant Sebastià de la Guardia), 67 (Castell), 75 (Punta Guixols), 81 (Plana Basarda), 95 (Puig Anall), 109 (Planells), 112 (Besali), 115 (Puig de Jonqueres), 117 (Puig Castellar), 123 (Puig de Can Cendra), 131 (Puig del Castell), 164 (Puig de Sant Grau), 168 (*Keruzty), 183 (Castell del Portell), 187 (Puig Castellar), 190 (Mas Castell), 194 (Puig Castellar), 208 (Coll de Gria), 209 (Turó del Castell), 212 (Turó Rodó), 219 (Puig Ardina), 222 (Turó de Buirvalleu), 224 (Aguila de Pola); oppida proposats o mal documentats: 188 (Llagostera), 203 (Castell de Montserri), 204 (Castell de Sant Joan Blanes).

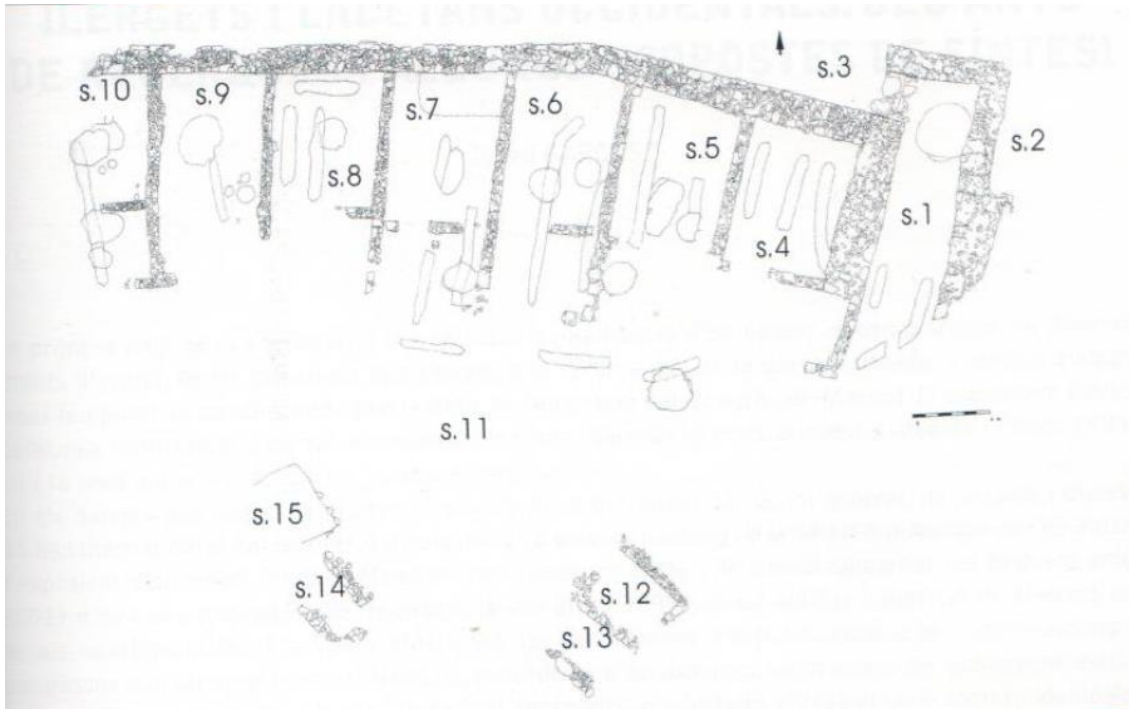

Figura 22. Planta general del poblat de Turó Rodó a Lloret de Mar (Llinàs, Merino i Montalbán, 2005, 409).

Figura 23. Reconstrucció del temple itàlic de Sant Julià de Ramis (Burch, Casas, *et al.*, 2010, 43).